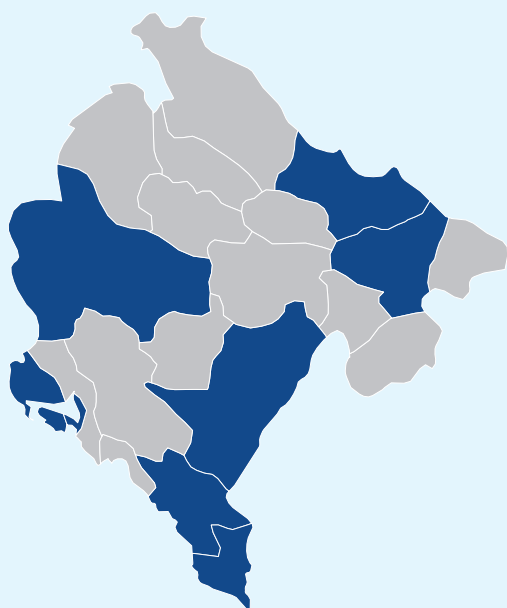
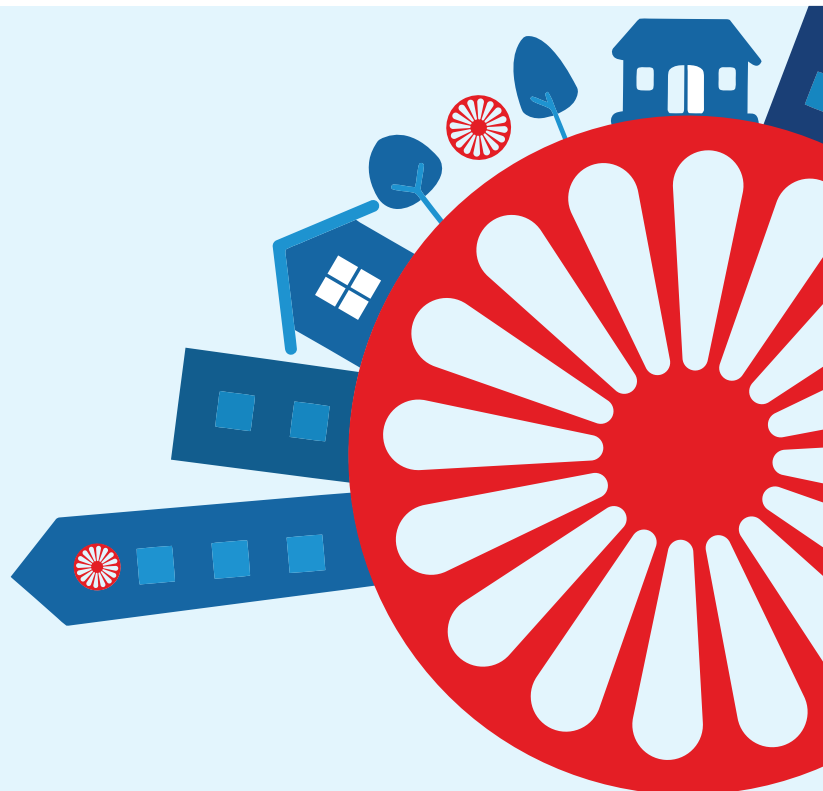

ROMACTED

*Promoting good governance
and Roma empowerment
at local level*

Crna Gora

Identifikacija i mapiranje relevantnih izazova sa kojima se suočava zajednica Roma i Egipćana u Crnoj Gori

Analiza situacije

Promivisanje dobrog upravljanja i osnaživanja Roma na lokalnom nivou

Finansirano
od strane Evropske unije i
Savjeta Evrope

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implementirano
od strane Savjeta Evrope

*Promoting good governance
and Roma empowerment
at local level*

ANALIZA SITUACIJE 2019

IDENTIFIKACIJA I MAPIRANJE RELEVANTNIH IZAZOVA SA KOJIMA SE SUOČAVA ZAJEDNICA ROMA I EGIPĆANA U CRNOJ GORI

Program ROMACTED

Promivisanje dobrog upravljanja i osnaživanja Roma na lokalnom nivou

Zajednički program Evropske unije i Savjeta Evrope

Autor:

DEFACTO Consultancy

Editori:

Sanja Elezović

Marina Vasić

DEFACTO
CONSULTANCY

Ovaj dokument je pripremljen uz
finansijsku pomoć Evropske unije i
Savjeta Evrope.

Mišljenja izražena u ovom dokumentu ne
odražavaju nužno zvanične stavove
Evropske unije i Savjeta Evrope.

Svi zainteresovani za reprodukciju ili
prevod cijelog ili dijela dokumenta mogu
to uraditi uz prethodnu saglasnost
Programa ROMACTED (romacted@coe.int).

Naslovna stranica: Marina Vasić

Objavio Program ROMACTED
F-67075 Strasbourg Cedex
www.coe-romacted.org

www.coe.int
www.ec.europa.eu

©Program ROMACTED, avgust 2019

Sadržaj

PREGLED ISTRAŽIVANJA	7
METODOLOGIJA	9
BAR	11
OBRAZOVANJE	11
STANOVANJE	12
ZAPOŠLJAVANJE	13
ZDRAVSTVENA ZAŠTITA	14
BERANE	17
OBRAZOVANJE	17
STANOVANJE	18
ZAPOŠLJAVANJE	19
ZDRAVSTVENA ZAŠTITA	21
BIJELO POLJE	23
OBRAZOVANJE	23
STANOVANJE	24
ZAPOŠLJAVANJE	25
ZDRAVSTVENA ZAŠTITA	26
HERCEG NOVI	29
ZDRAVSTVENA ZAŠTITA	29
STANOVANJE	30
ZAPOŠLJAVANJE	31
ZDRAVSTVENA ZAŠTITA	32
NIKŠIĆ	33
OBRAZOVANJE	33
STANOVANJE	34
ZAPOŠLJAVANJE	35
ZDRAVSTVENA ZAŠTITA	36
PODGORICA	39
OBRAZOVANJE	39
STANOVANJE	40
ZAPOŠLJAVANJE	41
ZDRAVSTVENA ZAŠTITA	44

TIVAT	47
OBRAZOVANJE	47
STANOVANJE	48
ZAPOŠLJAVANJE	49
ZDRAVSTVENA ZAŠTITA	50
ULCINJ	51
OBRAZOVANJE	51
STANOVANJE	53
ZAPOŠLJAVANJE	54
ZDRAVSTVENA ZAŠTITA	55
PREPORUKE	57

Pregled istraživanja

Razni izvještaji pokazuju da se, u poređenju sa drugim manjinama u Crnoj Gori, populacija Roma i Egipćana (RE) suočava sa najvećim rizikom od **socijalne isključenosti**. Ova pojava će vjerovatno biti posljedica brojnih **uzajamno jačajućih** kulturnih i društvenih faktora. Jedan od faktora koji se najčešće navodi je nizak obrazovni nivo RE zajednice, što zauzvrat utiče na njihov položaj na tržištu rada. To ima ogroman uticaj na životne uslove i zdravstvenu situaciju RE populacije. Na kraju, ali ne i najmanje bitno, dio RE zajednice u Crnoj Gori čine raseljena lica sa Kosova, koja se razlikuju od opšte populacije i po svojim jezičkim i kulturnim normama.

Vlada Crne Gore igra aktivnu ulogu u olakšavanju integracije RE populacije u crnogorsko društvo. Intenzivirana saradnja sa međunarodnim partnerima počela je „Dekadom inkluzije Roma 2005-2015“, inicijativom 12 evropskih zemalja za poboljšanje društveno-ekonomskog statusa i socijalne inkluzije Roma širom jugoistočne Evrope. Nacionalni prioriteti u ovoj oblasti detaljno su definisani Strategijom za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana 2008-2012, nakon kojih su sačinjena još dvije (za period 2012-2016 i 2016-2020).

Uporedo sa tim, u saradnji sa EU i drugim međunarodnim organizacijama sprovode se i drugi programi. Jedan od njih je **ROMACTED** program. Glavni ciljevi ovog programa, koji zajednički sprovode Savjet Evrope i EU, su sljedeći:

- podrška izgradnji kapaciteta lokalnih vlasti i učešće romskih građana u lokalnim planovima i projektima,
- unapređenje i proširenje kapaciteta, znanja i vještina institucija u radu na inkluziji Roma, i
- osnaživanje članova RE zajednice kako na individualnom tako i na nivou zajednice.

Projekat analize situacije 2019. godine realizovao je De Facto Consultancy tim koji se sastoji od 10 članova. Kako bi ostvarili ciljeve ROMACTED programa i pomogli RE zajednici i lokalnim vlastima u Crnoj Gori da poboljšaju položaj RE zajednice, neophodno je napraviti „**mapu puta**“ za budućnost. Predmetna analiza situacije predstavlja *profil opštine koji se odnosi na populaciju Roma i Egipćana*. Kao takva, sadrži i pozitivne i negativne primjere i treba da služi kao evidencija potreba i izazova sa kojima se RE populacija suočava u svakoj od osam opština koje učestvuju u ROMACTED programu: *Bar, Berane, Bijelo Polje, Herceg Novi, Nikšić, Podgorica, Tivat i Ulcinj*.

Glavni dio tima su sačinjavali:

- dr Olivera Komar, stručnjak za društvene nauke sa više od 10 godina iskustva, zadužena za nadzor projekta,
- Nemanja Batrićević, doktorant, stručnjak za metode, zadužen za razvoj alata za istraživanje i izradu završnog izvještaja i
- Ana Marjanović, Darja Daša Šuković i Stevan Kandić, zaduženi za koordinaciju rada na terenu i pomoć u analizi podataka.

Tokom trajanja projekta, izvršni tim je prikupio veliku količinu materijala iz fokus grupa i intervju¹. Sav istraživački materijal je vlasništvo Savjeta Evrope, dok depersonalizovani transkripti fokus grupa i intervjui mogu, na zahtjev, biti dostavljeni zainteresovanim stranama.

Za potrebe proučavanja položaja romske i egipćanske (RE) populacije u Crnoj Gori, sproveli smo individualne i grupne intervju sa **tri grupe aktera** - predstavnicima lokalnih vlasti, facilitatorima i romskom zajednicom - u svih osam opština koje učestvuju u ROMACTED programu.

---

¹ Više od 600 strana transkripta.

Metodologija

Ukupno smo realizovali **16 fokus grupa sa pripadnicima romske zajednice** (2 po opštini). Jedna fokus grupa se sastojala od muškaraca i žena, dok smo u drugoj fokus grupi razgovarali samo sa ženama. Ovo je urađeno s namjerom kako bi se stvorila atmosfera otvorenosti i povjerenja, podstakla grupna kohezija i iskreniji odgovori u vezi sa svim pitanjima, uključujući ona koja se odnose na porodično nasilje, žensko reproduktivno zdravlje i roditeljski vaspitni stil, koji su osjetljive prirode i za koje je vjerovatno da mogu izazvati pristrasne odgovore kada se pitanja postavljaju u prisustvu učesnika muškaraca². U svakoj opštini smo takođe obavili **8 intervju sa facilitatorima**. Uloga facilitatora se mijenja u zavisnosti od opštine, ali je njihov glavni posao da uspostave komunikaciju između RE zajednice i lokalnih vlasti, da prenose potrebe RE zajednice i da pomognu da se iste pretvore u programske inicijative. Na kraju, organizovali smo **8 intervju sa predstavnicima lokalnih samouprava**, tokom kojih smo pokušali da uočimo u kojoj mjeri lokalne vlasti dijele stavove zajednice. Kroz „**triangulaciju**“ ovih izvora nastojimo da pružimo što je potpunije moguće dokaze i informacije.

Cilj analize situacije nije kreiranje kompletnog pregleda usluga koje lokalne samouprave nude u pogledu RE populacije³. Umjesto toga, cilj nam je da pružimo odgovor na sljedeća pitanja: **Koji su glavni problemi sa kojima se suočava romska i egipćanska populacija na nivou opštine? Koliko su efikasne usluge i ljudski kapaciteti koje pružaju lokalne samouprave? Šta se u budućnosti može učiniti u cilju poboljšanja njihovog statusa?** Dakle, naš cilj nije da kvantifikujemo, već da razumijemo probleme. Nepotrebno je naglasiti da to ima značajne posljedice za naše nalaze i zaključke koje smo u mogućnosti da donesemo. Korisnicima ovog izvještaja preporučujemo da ga čitaju uz potpunu svijest o kontekstu u kojem su prikupljeni podaci i o prirodi samih podataka. U tom smislu želimo da naglasimo da su informacije koje smo prikupili tokom grupnih i individualnih razgovora **stavovi, mišljenja, uvjerenja, ocjene i utisci** ljudi sa kojima smo razgovarali. Ovi lični prikazi nisu nužno u potpunoj mjeri usklađeni sa činjenicama na terenu. Opet, svrha ovog istraživanja je da pruži dubinsko znanje ne samo o tome **kako** akteri vide određene događaje ili politike, već i **zašto**.

Naša analiza se fokusira na brojne teme koje se u širem smislu mogu kategorisati u pet oblasti: **obrazovanje, stanovanje, zapošljavanje, socijalna zaštita i zdravstvena zaštita**⁴. Ipak, treba imati na umu da vremenska ograničenja i dinamika grupnih razgovora ne omogućavaju jednaku zastupljenost svih tema. Iako smo bili zainteresovani da čujemo odgovore koji obuhvataju cjelokupno životno iskustvo koje se tiče RE populacije, dozvolili smo učesnicima da „odluče“ koja tema zaslužuje više vremena i diskusije. To znači da se određeno pitanje ne može smatrati neproblematičnim samo zbog toga što se o njemu nije detaljno govorilo na fokus grupama. Iako se čini da su veoma reprezentativni za ostatak RE populacije, učesnike karakterišu lična iskustva ili iskustva iz mjesta u kojima žive. Zbog svega toga, oni donose iskustva i mišljenja koji u velikoj mjeri zavise od konteksta, i uvek ih treba razmatrati kao takve.

U interesu prostora, u narednom odjeljku posvećenom opštinama, fokus je stavljen na pitanja koja su specifična za određenu opštinu, ili na ista pitanja koja se javljaju (ili objašnjavaju) zasebno. U posljednjem odjeljku, koji je posvećen generalnim zaključcima i preporukama u politici, bacili smo svjetlo na brojne probleme i rješenja koje smo uočili u svim opštinama. To su pitanja sa kojima se suočava RE populacija bez obzira na lokalitet, određene tendencije lokalnih vlasti koje bi trebalo promijeniti i predrasude koje možemo razbiti na osnovu podataka koje smo prikupili tokom našeg istraživanja.

2 Jedini izuzetak od ove strategije dogodio se u Podgorici i Herceg Novom, gdje su žene iz mješovite grupe tražile da budu premještene u fokus grupu koja se sastojala samo od žena jer su se osjećale „nelagodno“ da razgovaraju sa/pred muškarcima.

3 Pregled ove vrste je dostupan u drugom odjeljku ovog projekta pod nazivom „Istraživanje usluga“.

4 Ipak, u tekstu razmatramo mnoga druga važna pitanja koja su usko povezana sa ovim širokim oblastima, kao što su *pravni status, kulturni identitet*, itd.

Bar

Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, u opštini Bar živi 203 Roma i 33 Egipćana. Iako nije moguće precizno procijeniti ovaj broj u 2019. godini, predstavnik lokalne samouprave je napravio slobodnu procijenu da se taj broj kreće između 400 i 500⁵. Na osnovu obavljenih razgovora možemo zaključiti da se RE populacija koja živi u opštini Bar, zajedno sa svojim sunarodnicima iz etničke zajednice u Ulcinju, suočava sa **najozbiljnijim preprekama** u odnosu na sve opštine koje učestvuju u ROMACTED programu. Osim ličnih priča koje smo prikupili tokom razgovora, ovu tvrdnju možemo podržati i na osnovu nekoliko opštih zapažanja. Prvo, ovo je prvi Lokalni akcioni plan (LAP) koji se priprema za ovu opštinu. Drugo, ne postoje aktivne NVO koje se posebno bave pravima RE populacije.

Obrazovanje

Za razliku od pripadnika romske zajednice koji su isticali svoje uvjerenje u važnost obrazovanja, facilitator je primijetio da većina roditelja ne prepoznaje istinsku **vrijednost obrazovanja**. Prema ovom mišljenju, nerazumijevanje dugoročnih koristi obrazovanja očigledno se odražava na nedostatak interesovanja kod djece i „neprimjereno“ ponašanje u učionici. To, zauzvrat, samo dodatno otežava ionako tešku integraciju Roma u šire društvo.

Jedino rješenje koje se čini da odlično funkcioniše gdje god da se primijeni jeste angažovanje **saradnika** u socijalnoj inkluziji u oblasti obrazovanja (tzv. *medijatori*) koji posreduju između školske administracije i RE zajednice. Međutim, u opštini Bar ovo rješenje nije lako dostupno. Uprkos činjenici da su lokalne vlasti spremne da za saradnike opreme kancelarije u osnovnim školama i da u Baru postoje dva obučena saradnika, takva podrška trenutno nije pružena. Naime, zbog pravila Ministarstva prosvete koja propisuju da saradnik može biti zaposlen na **najmanje 70 učenika**⁶, nijedan od njih trenutno nije angažovan. Na osnovu mišljenja facilitatora, jedna od ključnih prepreka za smanjenje problema integracije u tom području je upravo obrazovanje. Zašto? Naši sagovornici su tvrdili da su potencijalne koristi višestruke⁷. Prvo, saradnik može indirektno⁸ pomoći romskoj djeci da poboljšaju školski uspjeh i smanje pritisak na svoje, često neobrazovane, roditelje. Drugo, oni mogu pomoći da se premosti jezička barijera koju mnogi u opštini Bar imaju, s obzirom da mnogi od njih govore romski ili albanski jezik kao svoj maternji jezik. Treće, kako učitelji često nemaju „luksuz“ da posvete posebno vrijeme romskoj djeci, samo prisustvo saradnika može povećati dugoročno interesovanje za učenje.

Možemo vidjeti da postoji prostor za ovakva poboljšanja iz priča romske djece o njihovim iskustvima u učionici, koje izgleda da karakteriše nedostatak integracije i očigledna diskriminacija. Jedna Romkinja se prisjetila svog ličnog iskustva:

„*Sjedjela sam u zadnjoj klupi, jer niko nije htio da sjedi sa mnom. (...) Djeca koja su sjedjela ispred mene bi me okrivila kad god bi se nešto desilo.*”

Slično iskustvo su iznijeli i mnogi drugi učesnici romske nacionalnosti sa kojima smo razgovarali, od kojih je jedan odlučio da posljednje dvije godine osnovne škole provede van redovne nastave:

5 Sopstvenu procjenu je naznačio kao „neprovjereni podaci“.

6 Prema riječima sagovornika, ovo pravilo će biti promijenjeno počev od školske 2019/2020. godine. Koliko znamo, novo pravilo bi omogućilo školama sa manje RE djece da traže sredstva za saradnika od Ministarstva prosvete.

7 Tome u prilog idu i podaci prikupljeni u opštinama koje imaju saradnike u oblasti obrazovanja.

8 Iako njihova glavna uloga nije da pomažu djeci u pogledu sadržaja predavanja, u mnogim slučajevima smo primijetili da su spremni da pomognu djeci na bilo koji mogući način.

” Išao sam u školu do VI razreda, a zatim sam počeo sa vanrednim školovanjem jer je to jednostavno bilo bolje za mene”.

Što se tiče **napuštanja škole**, facilitator je izvijestio da postoje dva glavna problema. Prvo, zbog čestih **migracija**, djeca često odlaze i vraćaju se godinama kasnije. Iako su naizgled škole spremne da ih prime po povratku, komunikacija sa roditeljima je ograničena jer često mijenjaju lokaciju i telefonske brojeve. Drugo, kao u mnogim drugim opštinama, pokazalo se da postoji očigledna **rodna neravnoteža** kada je riječ o napuštanju škole, iz razloga što se od djevojčica očekuje da pomažu u obavljanju kućnih poslova, kao i da uđu u brak u vrlo ranoj dobi.

Po mišljenju romske populacije, najvažnije poteškoće u obrazovanju romske djece su **loši materijalni uslovi**. Opština ili Ministarstvo obrazovanja pružaju besplatne udžbenike i prevoz, ali prema svim izjavama, potrebna im je dodatna pomoć kako bi djeci pružili adekvatnu podršku. Jednostavno, romski roditelji nisu u mogućnosti da obezbijede školski pribor i uslove za život koji bi djeci omogućili da uče kod kuće. Očigledno je da oni vezuju uslove života za veću stopu napuštanja škole i veću diskriminaciju. Prema riječima jednog roditelja:

” Suočavamo se sa velikim poteškoćama što se tiče školovanja naše djece. Uslovi života u našem naselju, bez vode i struje, na mjestu gdje se nalazi javna deponija ... idu u školu prljavi i druga djeca ih ismijavaju.”

Facilitator je potvrdio da roditelji često odlučuju da djecu ne šalju u školu, jer nemaju ništa čisto da obuku. To eventualno na kraju dovodi do toga da djeca napuste školu.

” Niko ne želi da ide tamo gdje ga ne vole. Niko ne voli da bude na mjestu gdje nije dobrodošao, pa izbjegava da ide tamo”, sažeo je jedan roditelj.

Stanovanje

Za razliku od nekih drugih oblasti, u pogledu stanovanja potrebno je napraviti razliku između **domicilnih** i **raseljenih** pripadnika romske i egipćanske populacije. Razlika je vrijedna spomena u pogledu oba glavna stambena pitanja: 1) kvalitet stanovanja; i 2) pravni status (vlasništvo) nad stambenim jedinicama i okolnim zemljištem.

Domicilno romsko stanovništvo u Baru pretežno živi u **barakama (sirotinjskim naseljima)** u vlasništvu opštine, dok raseljena RE populacija, koja uglavnom dolazi sa Kosova, živi u izolovanim i neuređenim naseljima. Uslovi stanovanja u naseljima Volujica i Sokolana, međutim, su neprikladni jer uglavnom žive bez struje i čiste vode⁹. Prema riječima sagovornika, situacija je naročito problematična u naselju Sokolana. Tamo je pristup naselju od primarnog značaja, kao i neposredna blizina deponije što ima ogromne posljedice po njihovo zdravlje.

Što se tiče pravnog statusa stambenih jedinica, zemljište na kojem se grade romska naselja je u vlasništvu vlade ili opštine, što ih u suštini čini **bespravnim**. Na fokus grupama, učesnici su jasno izjavili da su prilično nezadovoljni činjenicom da su Romi u drugim opštinama „dobili” stanove, dok oni još uvijek žive u neadekvatnim barakama, iz kojih mogu biti iseljeni u svakom trenutku. Kao što je jedan učesnik rekao:

⁹ Čak i kada su priključeni na lokalnu komunalnu mrežu, muče se da plate račune. Naizgled „pregovaraju” o struji i često se bespravno povezuju sa drugim naseljima. Dalje, stanovnici su prijavili da se smeće ne odvozi redovno, jer „zvanično nisu priznati kao posebno naselje”.

” Opština i svi su nas zaboravili, bacili su nas u grmlje gdje nas niko ne može vidjeti, niko ne dolazi da nas obiđe da vidi kako žive Romi“

Nasuprot tome, mišljenje facilitatora je da se čini da su lokalne samouprave spremne da pomognu i obezbijede socijalne stanove za RE populaciju, ali da ta spremnost nije iskorišćena na pravi način. Na pitanje kakav ishod bi bio poželjan, učesnici su sveli odgovor da **država treba da obezbijedi zemljište** na kojem mogu graditi i dugoročno poboljšati svoje uslove života, bez straha od rušenja.

U pogledu kvaliteta stanovanja, gotovo svi učesnici fokus grupa su rekli da žive u jednosobnim barakama sa **improvizovanim kupatilima**, bez kuhinje i sa neadekvatno pritvrđenim krovovima. Očigledno da ovo duboko uznemirava romsku populaciju, jer utiče na njihove mogućnosti da održavaju domaćinstva čistim, svoje zdravlje, da imaju šanse za zaposlenje, kao i na njihovu fizičku bezbjednost. Jedna romska majka je ovako objasnila svoje probleme:

” Mi čistimo ni za šta, ni za šta, (...) pacovi izlaze zbog blata. Nemamo ni kupatilo. Kad se kupamo, svi mogu da nas vide.“

Trenutna stambena situacija se čini ne samo neprijatnom, već i **nebezbjednom**. Romkinje učesnice su slikovito opisale svoja domaćinstva tokom zime:

” Zmije nam prelaze preko praga. Mi ih vidimo, ali se plašimo da nešto zapalimo, jer bi mogla da izgori cijela Sokolana, zbog svog smeća. (...) A pacovi ... ulaze u naše kuće i jedu nam hljeb i sir.“

Oni žele da im vlasti pomognu da izgrade kuće od čvrstog materijala, kako bi Sokolana bila očišćena i betonirana:

” Ako želite da ostanemo tamo, asfaltirajte naše naselje. Dajte nam građevinski materijal ... (drugi učesnik): Toliko vremena sam živio u blatu, ali ne dozvolite da se moja djeca razbole prije nego što dobijemo stan“

Predstavnik lokalne samouprave se složio sa takvim opisom njihovih životnih uslova i kvaliteta stanovanja. Međutim, oni su pozvali RE zajednicu da bude aktivnija u saopštavanju svojih problema institucijama. Kao reakcija na učesnicu fokus grupe koja je priznala da „nikada ništa nisu tražili ni od koga“, podsjetio je da oni kao administracija ne mogu da se aktiviraju ako zahtjevi ne budu zvanično podnijeti i ako ne postoji „pisani trag“.

Zapošljavanje

Kao i u ostalim opštinama koje su dio ROMACTED programa, glavni problem u oblasti zapošljavanja je **nedostatak kvalifikacija**. Većina Roma u Baru su nekvalifikovani radnici, što dodatno otežava njihovo zapošljavanje¹⁰. Prema mišljenju facilitatora, druga prepreka je nedostatak **povjerenja** od strane poslodavaca, jer ih često prepoznaju kao nestabilne, dijelom zbog predrasuda, a dijelom i zbog nedostatka odgovornosti na radnom mjestu. Treće pitanje je nedostatak saradnje sa Zavodom za zapošljavanje što otežava komunikaciju o potrebama radno sposobne romske populacije.

¹⁰ Facilitator tvrdi da se mnogi Romi u Baru ne identifikuju kao Romi, već po religiji ili drugoj nacionalnosti (Crnogorci). Zbog toga je teško napraviti preciznu evidenciju o broju Roma na Zavodu za zapošljavanje.

Na osnovu razgovora koje smo sproveli, romska populacija je spremna da radi, umjesto da se oslanja na socijalnu zaštitu. Po riječima jednog učesnika iz Bara:

” *Spreman sam da patim ako je potrebno... ne moram da se odmaram cijeli dan. Ali znam za koga radim, da moja djeca...napreduju“*

Ipak, izgleda da su i oni sami svjesni problema **prosjačenja** unutar romske zajednice. Iako se ovo često koristi kao izgovor za istrajavanje postojećih etničkih predrasuda, oni smatraju da je mali dio njihove zajednice prisiljen da to čini kako bi obezbijedio osnovnu egzistenciju. Iako je početna reakcija bila da se prosjačenje uopšte ne dešava, dva učesnika u Baru su priznala da su u jednom trenutku svog života bili prisiljeni da prose:

” *Moram da priznam da su i moja supruga i kćerka prosile, živjeli smo kao podstanari u Starom Baru, i ja nisam bio tu neko vrijeme... morale su to da rade“*

Takođe su rekli da Romi iz Srbije dolaze da prose i tako narušavaju ugled lokalne romske zajednice. S tim u vezi, treba napomenuti da nikada nisu čuli za saradnike u oblasti zapošljavanja.

Učesnici iz Bara su prijavili da doživljavaju **diskriminaciju** na poslu, sličnu onoj koju smo zapazili u drugim opštinama. Ova diskriminacija se ispoljava na različite načine, od vrste rada do njegovog vrednovanja (plate). Prvo, čak i kada imaju posao, prisiljeni su da rade teške fizičke poslove ili da rade za Javno komunalno preduzeće „Čistoća“:

” *Znate kako kažu ... zaposlio se da skuplja smeće, podiže kontejnere ... jednostavno misle da nisam za bolje i da ne znam za bolje. Lično sam ih čuo kako govore kolegama da nismo za bolje“*
Drugi učesnik je dobio: „*Ne sramim se da radim u „Čistoći“, jer radim za sebe i svoju porodicu.“*

Zdravstvena zaštita

Na osnovu prikupljenih podataka, čini se da su iskustva vezana za zdravlje RE populacije jednostavno dio „začaranog kruga“ koji se sastoji od - **loših materijalnih uslova, neriješenog pravnog statusa, kvaliteta stanovanja i teškog fizičkog rada**. Drugim riječima, nedovoljna svijest o važnosti preventivne zaštite zdravlja može se očekivati među ljudima koji svakodnevno moraju da se bore za egzistenciju. Centralni problem pružanja adekvatne zdravstvene zaštite Romima u opštini Bar leži u njihovom pravnom statusu¹¹. Prema mišljenju facilitatora, većina Roma koji spadaju u kategoriju „raseljenih lica“ nema dokumenta koja bi im mogla obezbijediti zdravstveno osiguranje za bilo koji složeni medicinski postupak. Dodatnu konfuziju u zdravstveni sistem unosi često korišćenje tuđih zdravstvenih knjižica radi ostvarivanja zdravstvenih prava građana ili jednostavno kupovine lijekova.

Kao i u mnogim drugim opštinama u Crnoj Gori, broj vakcinisane romske djece se ne može potvrditi sa preciznošću. Roditelji su na fokus grupama najvećim dijelom izjavili da su njihova djeca **vakcinisana**. Ipak, da ne možemo uzeti ove podatke kao takve, postalo je očigledno kada je facili-

¹¹ Ovo pitanje je uglavnom riješeno u romskim zajednicama u Crnoj Gori. Međutim, učesnici u Baru su izvijestili da „u svakoj porodici ima jedna ili dvije osobe koje nemaju pravni status ili državljanstvo“.

tator iznio suprotno mišljenje, sugerišući da roditelji često kriju da djeca nisu vakcinisana iz straha od potencijalnih sankcija. Na sličan način, teški kućni poslovi, brojna porodica i velika udaljenost od bolnica onemogućavaju ženama da redovno idu na pregled kod **ginekologa**. Žene su rekly da „ženskog ljekara“ posjećuju samo tokom porođaja ili u vrlo kasnim fazama trudnoće. Jedna učesnica iz Bara opisala je problem održavanja zdravlja u trenutnim životnim uslovima na sljedeći način:

” Svaki dan sam morala da perem dok sam morala da odem na operaciju, pošto mi je jajnik pukao od prekomjerne težine ... dobila sam reumatizam u rukama i nogama. Boljela su me pluća... Prebiram po kantama za smeće po cijeli dan“.

Očigledno je da je rješavanje pitanja pravnog statusa i poboljšanje životnih uslova najbolji način za rješavanje zdravstvenih problema romske populacije. Međutim, po mišljenju facilitatora, značajna poboljšanja mogu se postići boljom strategijom informisanja i komunikacijom između različitih djelova zdravstvenog sistema. Radionice o preventivnom zdravlju, kao i posvećene mobilne ekipe koje bi redovno obilazile romska naselja bi mogli biti način da se odnekle počne. Iako ovo nije problem samo u ovoj opštini, ne postoje zdravstveni medijatori koji bi mogli pomoći članovima zajednice da ostvare svoja prava u ovakvim uslovima ili olakšati komunikaciju između romske zajednice i lokalnih zdravstvenih ustanova.

Predstavnik opštine se slaže da na terenu treba učiniti više, jer su „nezaštićeni zbog životnih uslova“. Međutim, ponovo je ukazao na odgovornost RE zajednice:

” „Takođe ću reći da bi trebalo da promijene stav među sobom, da im zdravlje bude važnije. Da počnu bolje brinuti o svojoj djeci i sebi“.

Berane

U 2011. godini, RE populacija u Beranama se sastojala od 531 Roma i 170 Egipćana. Na osnovu procjene predstavnika opštine, očekuje se da će taj broj biti veći za oko 200 lica. Iako je, kako su istakli, teško tačno izračunati stopu migracije. Dva naselja u Beranama su pretežno naseljena RE populacijom: Riversajd i Talum. Naselje Riversajd gotovo isključivo naseljavaju raseljena lica koja su 1999. godine došla sa Kosova. U Talumu, međutim, najvećim dijelom živi domicilna RE populacija pomiješana sa drugim lokalnim etničkim zajednicama¹².

Obrazovanje

U Beranama su zaposlena dva **saradnika** u socijalnoj inkluziji u oblasti obrazovanja. Međutim, oba su zaposlena u jednoj školi („Radomir Mitrović“), dok osnovna škola „Vuk Karadžić“ nema nijednog, jer romskih učenika ima „samo“ 25. To je stvorilo i vidljive razlike među zajednicama. Iako obje zajednice imaju medijatore, oba potiču iz iste zajednice. Kako je i za očekivati, znatno je veća stopa djece koja pohađaju školu iz te zajednice. Ovo je fokus grupu navelo na zanimljivu diskusiju o važnosti **angažovanja medijatora u RE zajednicama**. Psiholog iz osnovne škole je sažeo probleme „vanjskih“ prosvetnih radnika:

„*Mogu da hodam koliko hoću. Jednostavno ne znam gdje oni žive*“.

Tokom razgovora sa predstavnicima lokalnih vlasti takođe je bilo govora o njihovoj efikasnosti:

„*Jedna od njih je član RE zajednice. Ona poznaje cijelo naselje, a ako se dijete ne pojavi, zna da li je dijete bolesno ili je otišlo da prosi*“.

Drugi učesnik je dodao:

„*Oni su naša desna ruka. (...) Prate redovnost pohađanja nastave i služe kao veza između škole i roditelja*“.

Roditelji djece koja pohađaju OŠ „Vuk Karadžić“ su takođe svjesni o pozitivnom uticaju koji imaju saradnici. Jedan roditelj je rekao:

„*Imali smo medijatora do prošle godine. Mnogo nam je pomagala, ali sada imamo ozbiljnih problema*“.

Slično kao u nekim drugim opštinama, važno pitanje za RE zajednicu o kojem se razgovaralo je bio i **prevoz** u školu. Međutim, sa tim se ne slažu svi akteri. S jedne strane, roditelji kažu da se plaše da djecu puste da idu pješice u školu; a sa druge strane, predstavnici opštine tvrde da ovo nije ništa drugo nego izgovor za nepohađanje, jer ima mnogo djece iz opšte populacije koja putuju dalje od ljudi koji žive u Riversajdu i Talumu. Tokom razgovora, medijator je iznio svoje mišljenje:

„*Oni se plaše jer ih druga djeca maltretiraju na putu do škole. Niko vam to ne bi rekao naglas, ali to se desi*“.

¹² Prema učesnicima, RE populacija koje živi u mješovitoj zajednici ne doživljava netoleranciju ili bilo kakvu drugu rasnu/etničku diskriminaciju. Nadalje, potvrdili su da bi radije živjeli u etnički mješovitom naselju: „Naravno. Na taj način bi se naša djeca bolje uklopila u društvo i više ne bi izlazila da prose“.

Dakle, prema mišljenju facilitatora, dodatni medijator za osnovne škole i pohađanje škole prevozom bilo bi značajno poboljšanje što bi **podstaklo socijalizaciju**¹³. Što se tiče socijalizacije, jedan učesnik Romske nacionalnosti je sažeo svoje školsko iskustvo na sljedeći način:

” Imao sam volju da nastavim sa školovanjem, da postanem neko ... ali nije išlo. Jer ... ako bi moj drug nešto učinio, on bi okrivio mene, a ja nisam imao nikoga da me brani“.

Na osnovu naših razgovora, čini se da su slična iskustva važan razlog zašto se mnogi pripadnici RE populacije odriču obrazovanja širom Crne Gore¹⁴.

Ipak, zajednički zaključak svih aktera sa kojima smo razgovarali je da je, imajući u vidu životne uslove, od RE djece nerazumno očekivati jednak učinak u razredu. Socijalni radnik u opštini Berane je to formulisao na sljedeći način:

” Mislim da smo sve shvatili pogrešno, [u Crnoj Gori] insistiramo na upisu u školu umjesto da prvo radimo sa roditeljima na rješavanju stambenog pitanja. Bio u tim barakama mnogo puta; nije prijatno ući u prostorije u kojima ponekad živi 20 osoba ...“

Iako su mnogi RE roditelji prepoznati kao neko ko se često više brine o obrazovanju djece od roditelja u većinskom stanovništvu¹⁵, očigledno je da ima puno primjera gde roditelji upisuju djecu samo sa ciljem da dobiju socijalnu pomoć. Iako vlasti vjeruju da strah od oduzimanja socijalne pomoći pozitivno utiče na RE zajednicu, facilitator smatra da, u stvari, institucije ne mogu (ili neće) mnogo da učine. Ona je to sumirala na sljedeći način:

” To su samo prazne prijetnje. Oni [Centar za socijalni rad] ne mogu ništa da im oduzmu. Mogli bi da pokrenu postupak za zanemarivanje djece, jer je osnovna škola obavezna, ali to ne čine“.

Stanovanje

Kao i u ostalim opštinama u kojima se RE populacija dijeli na domicilna i raseljena lica, postoje velike razlike u pogledu stanovanja. Generalno, prema kazivanju predstavnika opštine, oko 30% RE populacije u Beranama živi u legalizovanim stambenim jedinicama¹⁶, uglavnom barakama (*stračarama*). Veličina ovih baraka varira između 30 i 50 m². Iako u posljednje 3 godine nije bilo specijalizovanih projekata koji bi se bavili stambenim pitanjem Roma u Beranama¹⁷, prije nekoliko godine je obnovljen dio naselja Riversajd. Tom prilikom je izgrađeno 6 kućica kroz HELP projekat i finansijsku podršku EU i UNHCR-a. Ipak, ovaj pokušaj je samo djelimično uspio. Iako je naselje u

13 Kroz projekat su obezbijeđeni kombiji za prevoz koji su spremni su za upotrebu, Međutim, lokalna samouprava još nije sistematizovala položaj vozača, uprkos činjenici da je Ministarstvo prosvete spremno da finansira prevoz počev od septembra 2019. god. Dakle, čak i kada je pružena finansijska podrška, institucionalna pasivnost dovela je RE populaciju u neadekvatnu situaciju. Tokom razgovora, romsko stanovništvo je izrazilo želju da vozač bude pripadnik RE zajednice.

14 Takođe smo zapazili rodni uticaj i u pogledu napuštanja škole, sličnom onom u većini drugih opština. Učesnica iz romske nevladine organizacije je rekla da je kultura ranih brakova, zajedno sa finansijskim koristima koje donose, ono što vrši pritisak na žensku djecu da napuste školu najčešće oko VI do VII razreda.

15 Prema riječima predstavnika romske nevladine organizacije, oko 70% RE djece redovno pohađa osnovnu školu. Neki roditelji u fokus grupama su rekli da njihova djeca takođe pohađaju vannastavne aktivnosti, kao što su radionice.

16 Navodno, legalni status stambenih jedinica je jednako problematičan u oba naselja.

17 Ranije su postojali projekti usmjereni na raseljena lica, kao što je „Regionalni stambeni program“, gdje su 3 od 94 stana dodijeljena romskim porodicama. Na fokus grupama sa RE populacijom, oni su izjavili da smatraju da su diskriminirani jer je čak i generalno stanovništvo dobilo stanove prije nego Romi.

potpunosti legalizovano¹⁸ i priključeno na komunalnu mrežu, **lokacija je**, najblaže rečeno, **bila suboptimalna**. Facilitator za opštinu Berane objasnio je to na sljedeći način:

” *To je bila jedina lokacija koju je opština ponudila, jer bi inače gradili bilo gdje drugo. (...) Međutim, prilikom prve velike poplave, veliki dio zemlje nije samo bio „povučen“ u rijeku, već je plavio odozdo. (...) Ovo nikada nije sređeno i vratilo se u prvobitno stanje.“*

Razgovarali smo sa nekoliko ljudi koji tamo žive koji su nam prikazali kompletnu sliku dešavanja:

” *Živimo u lošim uslovima. Kad su bile nove, sve je bilo dobro [u HELP kućama]. Ali sagrađene su u vodi. Dok se ne stvori fizička barijera koja bi nas odvojila od rijeke, one će stalno plutati. Kada poplavi, onda se pojavljuju pacovi. Voda stiže do naših kuća. (...) Neke kuće imaju trule temelje.“*

Kako se saznanje, česte poplave takođe indirektno utiču na kvalitet života RE zajednice. Na primjer, opština je iz bezbjednosnih razloga morala da ukloni javnu rasvjetu zbog poplava. Na pitanje šta je osnovna stvar koja se može učiniti da im se poboljšaju životni uslovi, učesnici su tražili:

” *Svjetlo. U našim kućama nema svjetla. Moje domaćinstvo nema struju već 4 godine. Imamo dugove, samo kamata na naš dug je oko 25 eura“.*

Uprkos činjenici da je, u teoriji, Romima koji žive u Beranama, u većini slučajeva dostupna struja, mnogi od njih zapravo griju domaćinstva na drva, jer ne mogu redovno da plaćaju komunalne račune.

Zapošljavanje

Izjave koje se tiču zapošljavanja, osim činjenice da je to problem, zapravo se ne podudaraju između aktera. Čini se da predstavnici opštine smatraju da postoji **nedostatak motivacije** i radne etike među RE populacijom:

” *Prošle godine smo željeli da zaposlimo jednu osobu u JP „Čistoća“, u naselju Riversajd. Ponudili smo ga dvjema osobama koje su odmah odbile. Kad smo pitali zašto, rekli su: „Ako dobijem posao, izgubiću socijalno primanje“.*

Slično mišljenje je dao i jedan član zajednice koji saraduje sa organizacijom koja se bavi pravima RE populacije, mada on odgovornost **stavlja na teret vlasti**:

” *Ovo pitanje bih ostavio institucijama da se njime bave. Moramo da se pozabavimo velikim brojem korisnika socijalne pomoći u Beranama. Kad primaju socijalnu pomoć, a neko im ponudi posao, neće da ga prihvate, niti će da šalju djecu u školu. Institucije moraju početi da prijete Romima, kako bi se ovo stanovništvo više obrazovalo“.*

¹⁸ U drugom razgovoru stanovnici su rekli da zemljište zapravo nije u vlasništvu opštine, ali da su trenutno u pravnom sporu sa licem koje tvrdi da je to njegovo privatno zemljište koje su oni zauzeli.

S druge strane, drugi članovi RE zajednice i facilitator tvrde da država ne nudi nikakvu podršku, osim socijalne pomoći. Sistem zapošljavanja, prema njima, ne dozvoljava nekvalifikovanim licima da efektivno zarade više od onog što dobijaju od socijalne zaštite. Facilitator je to jednostavno objasnio:

” Mogao bi da cijepa drva dva dana i da zaradi 50 eura. To znači da bi zaradio isti novac, a ostatak dana bi mogao da provede sa porodicom“.

Isto važi i za **sezonski** rad. Kao što je jedan Rom objasnio:

” Ponudili su mi da tokom sezone radim u jednoj prodavnici. Nisam htio da radim na samo dva mjeseca. Mogu zaraditi više radeći samostalno za isto to vrijeme“.

Romska zajednica je koristila isti argument troškova-isplativosti da objasni zašto ne žele da idu na primorje tokom ljeta. Jednostavno, nudi im se novac od kojeg jedva mogu da prežive, a moraju da napuste porodice i domaćinstva na duži vremenski period.

Kada rade, uglavnom rade neformalni i **teški fizički posao**, često nevezano za nivo obrazovanja. Kako nam je rekao jedan učesnik:

” Njegov brat je završio srednju školu. Bio je zaposlen u jednom [auto] servisu ovdje. Nije čak ni imao osiguranje, radio je neformalno. Pored toga, njegov poslodavac je imao koristi od države za zapošljavanje Roma. Imao je koristi od toga, dok radnik nije imao ništa.“

Glavni problem ovdje leži u nedostatku obrazovanja i kvalifikacija. Čini se da je sa tim povezana i činjenica da su mnoge stručne obuke osmišljene za građane, što znači da se Romi i Egipćani bez dokumenata tehnički ne mogu uključiti u obuku koja bi potencijalno mogla povećati njihove šanse na tržištu rada¹⁹.

U vezi sa problemom **prosjačenja**, predstavnici opštine su istakli da je Berane prva lokalna samouprava koja je započela kažnjavanje roditelja zbog toga što ne šalju djecu u školu. Ipak, oni isto tako tvrde da ne postoji nijedan slučaj prosjačenja domicilnih pripadnika RE populacije na ulici, dok ima 4 žene koje šalju svoje 5-6 djece da prose ispred supermarketa. Svi su iz Riversajda i pohađaju osnovnu školu „Radomir Mitrović“ (koja nema medijatora)²⁰. I sami učesnici Romi su ovo prepoznali kao veliki problem, ali tvrde da se prosjačenjem ne bave samo raseljena lica. Ipak, naveli su da je **organizovano prosjačenje**, gdje se djeca iskorišćavaju, dok stariji „sjede kod kuće“, mnogo rjeđe. Iako vide neka poboljšanja u toj oblasti, treba učiniti mnogo više kako bi se osiguralo da „djeca budu u učionicama, a ne na ulici.“ Iako je to nešto što smo zapazili u mnogim drugim opštinama, postoji jedno specifično pitanje koje se tiče prosjaka iz Berana. Naime, kao što je rečeno u drugim opštinama, postoje Romi iz Berana koji putuju u druge gradove da bi prosili. Ovo je potvrdio učesnik fokus grupe koji je iznio konkretne detalje:

” Znam za tri mjesta, Bijelo Polje, Rožaje i Gusinje. Ne mogu baš da budem siguran, ali vjerujem da je jedan čovjek poslao svoju ženu i djecu“.

19 Jedna od raseljenih osoba sa kojom smo razgovarali nam je ovako objasnila svoje problem sa dokumentima:

„Kada smo prvi put došli, dali su nam lične karte za strance i rekli da nakon 5 godina možemo da podnesemo zahtjev za državljanstvo. Pokušali smo sto puta, promijenili preko 10 ličnih karata, ali oni nam ne daju državljanstvo. Odrastao sam ovdje. Imao sam godinu dana kada sam došla. Samo nam daju lažne nade.“

20 Ipak, kasnije tokom fokus grupe, kada je od njih traženo da uporede situaciju između dva naselja, složili su se da se ne razlikuju mnogo.

Ipak, osobe sa kojima smo razgovarali slažu se da je rad bolji od prosjačenja²¹, čak i ako se ovo posljednje bolje isplati²².

Zdravstvena zaštita

Facilitator za opštinu Berane vidi stav lokalne uprave na dva različita načina. S jedne strane, ona prepoznaje dobru volju od strane opštine, koje ima gotovo i previše. Kako se saznaje, oni su odabrali „**roditeljski**“, a ne „administrativni“ pristup, što znači da su spremni da progledaju i kroz prste, umjesto da kažnjavaju RE populaciju koja više puta ne postupa u skladu sa zakonom²³. S druge strane, prepoznala je da postoje snažne predrasude među mnogim zdravstvenim radnicima u Beranama. Ove predrasude su se pokazale vrlo otpornim, jer brojne obuke koje su organizovali ne bi ih učinili ništa manje „džepnim rasistima“, kako se izrazila. Nastavila je sa objašnjenjem:

„*Ljudi iz bolnice imaju strašnu barijeru, medicinske sestre koje su došle na obuku otišle su nakon sat i po vremena, jer su bile nezadovoljne onim o čemu pričamo i načinom na koji pričamo.*“

Srećom, ovo nije jedina strana zdravstvenog sistema u Beranama. Prema riječima facilitatora:

„*Ljudi iz Doma zdravlja su potpuno drugačiji slučaj (...) Njihova mobilna ekipa dolazi u naselje. Ako roditelji ne dovedu djecu u Dom zdravlja, oni dođu kod njih, oni su nevjerovatni! Ništa ne prepuštaju slučaju.*“

Njihov vrlo praktičan način rada je potvrdila i RE populacija²⁴:

„*Da, ekipa iz Doma zdravlja nas redovno posjećuje. Samo nam zakažu „očekujte nas, dolazimo.“*“

Sve u svemu, RE populacija u Beranama je zadovoljna liječenjem u Domu zdravlja, ljekarsku pomoć dobijaju bez većih poteškoća. Učesnici su na fokus grupama izjavili da se djeca vakcinišu, i to čine tako što se dogovaraju sa mobilnim ekipama Doma zdravlja. Takođe, prema onome što nam je prijavljeno, svi su izabrali i redovno posjećuju svoje lične ljekare. Jedno konkretno zdravstveno pitanje koje se javilo u Beranama odnosi se na efekat intervencije NATO-a 1999. godine u bivšoj Jugoslaviji. Naime, član RE zajednice je rekao da oni koji su došli sa Kosova 1999. godine doživljavaju „posljedice bombardovanja. Učestalost raka je na mnogo višem nivou“.

21 Na pitanje o tome kako to da se spriječi, najčešći odgovor koji smo dobili je da treba primjenjivati zakon na ljude koji prose, ali i na ljude koji daju novac prosjacima.

22 Jedan učesnik je objasnio procedure apliciranja za socijalnu pomoć: „Teško je, sada postoje procedure. Treba vam puna torba dokumenata. Na primjer, za dvogodišnju djecu oni traže dokument od Ministarstva unutrašnjih poslova, kao dokaz da nemaju automobil!“

23 To je nešto što smo zapazili u svim opštinama - želja da se kazne oni koji ne postupaju kako treba. Po mišljenju facilitatora, da je neko rekao romskim bakama i djedovima da svoju djecu moraju slati u školu, ne bismo bili u ovoj situaciji. Navodno, Romi i Egipćani imaju problem u svojoj zajednici, ali čini se da to nikog drugog ne zanima. Policija ne reaguje i ne odaziva se na prosjačenje ili zlostavljanje u porodici.

24 Ispratili smo ovu razliku između liječenja u bolnicama i domovima zdravlja, koja se javila u nekoliko opština. Prema riječima naših sagovornika, „prisna atmosfera“ u domovima zdravlja čini ovo iskustvo tolerantnijim.

Bijelo Polje

Zvanično, romska populacija u opštini Bijelo Polje u 2011. godini brojala je 334 osobe, dok u ovoj opštini nema registrovanih Egipćana. Ipak, facilitator je izrazio svoje mišljenje da trenutno nije nepoznat stvarni broj. Vjeruje da bi zvanični broj trebalo uzeti u obzir sa rezervom, jer je RE populacija prilično mobilna. Na osnovu njegovih procjena, taj broj se kreće negdje između 200 i 230.

U decembru 2018. godine usvojen je **novi (drugi) LAP**. Ipak, na osnovu mišljenja facilitatora ne može se pravilno procijeniti efikasnost prvog LAP-a, jer osobe odgovorne za praćenje nisu bile obavezne da dostavljaju rezultate RE populaciji ili široj javnosti. Dva naselja u Bijelom Polju u kojima žive Romi su Strojtanica i Rakonje²⁵. Bijelo Polje je gotovo isključivo naseljeno domicilnim romskim stanovništvom. Bijelo Polje je gotovo isključivo naseljeno domicilnim romskim stanovništvom. To je razlog što je njihova situacija, u poređenju sa ostalim opštinama na sjeveru, nešto bolja. Facilitator ovu razliku vidi na sljedeći način:

” *Tamo žive već dugi niz godina i koncentrisani su u dva naselja, izgradili su solidne zgrade za stanovanje, nekoliko njih živi u odličnim kućama... u odličnim uslovima života, sa odličnim primanjima. Ono što je pohvalno, vrlo su mirni i ne stvaraju nikakve probleme opštoj zajednici“*

Obrazovanje

Na osnovu mišljenja facilitatora, svijest o važnosti obrazovanja među RE populacijom znatno se poboljšala usljed promjene generacija. Trenutno u opštini Bijelo Polje između 20 i 25 RE djece pohađa osnovnu školu, 3 srednju školu, a 8 njih trenutno studira vanredno. Na osnovu podataka koje je pružio facilitator, postoje dva medijatora za srednju školu²⁶. Za razliku od slučaja Berane, na primjer, nijedan **saradnik** u oblasti obrazovanja nije pripadnik RE populacije²⁷.

RE populacija početkom godine dobija pomoć i od opštine i od Ministarstva prosvete u vidu besplatnih udžbenika i školskog pribora. U naselju Strojtanica takođe je obezbijeđen prevoz do škole. Facilitator navodi nedostatak informisanosti o obrazovanju kao razlog zašto se pitanje rjeđeg pohađanja škole, zbog problema sa prevozom, ne rješava u naselju Rakonje:

” *U tom trenutku im je važnije da imaju 10 ili 15 eura, nego da djeci obezbijede obrazovanje. Ovo je razlika između Strojtanice i Rakonja, oni su na svaki mogući način različiti, i na intelektualnom i na iskustvenom nivou“*

Shodno tome, **stopa napuštanja škole** je značajno veća u naselju Rakonje, dok su jedini takvi slučajevi u Strojtanici povezani sa migracijom²⁸. Facilitator je dao (slobodnu) procjenu da će stopa

25 Facilitator smatra da su jedan od glavnih problema nesuglasice između dva naselja i „pohlepa pojedinaca“, koji imaju koristi od neslaganja i rivalstva između dvije zajednice. Međutim, kao suprotan primjer kako se zajednice mogu dobro slagati, on je naveo epizodu koja se dogodila tokom Dana Roma: „Ovo je prvi put da se na sjeveru Crne Gore proslava ovog dana organizuje u romskoj zajednici. Dovedi su redove ljudi, konje, opština je naporno radila na svim detaljima, ali većinu ovih aktivnosti je sprovela lokalna zajednica. (...) Proveli su divan dan, svi zajedno. S druge strane imate [ime predstavnika Roma] koji je naporno radio na tome da sve to uništi.“

26 U učionici takođe postoji asistent, koji je zaposlen kroz projekat.

27 Facilitator je izrazio mišljenje da bi bilo bolje zaposliti RE asistente. Ipak, ova opcija ne vrijedi za Bijelo Polje jer postoje samo dvije osobe koje su završile srednju školu. Jedna od njih ne želi da ide u tom pravcu sa karijerom, dok drugi radije radi kao asistent u nastavi.

28 Na pitanje šta je razlog raseljavanja dva naselja, facilitator je objasnio: „(...) oni iz Strojtanice imaju više iskustva u odlasku u inostranstvo i tamo su zaista napredovali, zaradili nešto novca, pokupili ove pozitivne navike iz inostranstva. Kad su bili tamo, postali su svjesni da postoji bolji svijet. Bili su uključeni [u zemlji domaćina] u školske programe i druge aktivnosti, tako da su bili prilično obrazovani i svjesni“.

napuštanja škole u Strojtanici vjerovatno biti oko 20%, dok smatra da je u Rakonju blizu 80%. Ipak, facilitator smatra da su, pored kulture, jedna od glavnih prepreka uslovi života:

” Nije dovoljno da njegovo dijete samo krene u školu. Djeca su vrlo osjetljiva po pitanju garderobe i svega ostalog. Kada dijete krene u školu, da li će ga [druga djeca] uključiti u društvo ako cijeli odmor provede u kutku gledajući kako druga djeca imaju sendviče, telefone ...“

Međutim, asistent za nastavu u osnovnoj školi je bio svjedok **promjene stavova** ljudi prema dijelu romske zajednice:

” Djeca su prihvatila romsku djecu, druže se, prihvatili su jedni druge. (...) Uklapaju se, govorim o romskoj djeci u naselju Strojtanica, (...) odnos nastavnog osoblja i rukovodstva škole bio je još povoljniji prema njima nego prema drugoj djeci“.

Facilitator je potvrdio i sve povoljniji tretman od strane školske uprave.

Smatra da roditelji ne prave razliku između djevojčica i dječaka u pogledu obrazovanja. Prema njegovom mišljenju, **ugovoreni brakovi** uglavnom su ostaci prošlosti²⁹. Kao najefikasnije sredstvo za smanjenje stope napuštanja škole, facilitator vidi rješavanje pitanja zaposlenosti roditelja i poboljšanje uslova stanovanja. Šta još može da se uradi? Romska zajednica je izrazila **želju da ima prostor** gdje će moći da se međusobno obrazuju, da pomažu jedni drugima sa domaćim zadacima ili vannastavnim časovima. Po njihovom mišljenju, oni bi u takvom prostoru mogli da uče i o svojoj kulturi i identitetu. Da je ovo zaista potrebno, može posvjedočiti i izjava facilitatora:

” Na sjeveru Crne Gore, uključujući Bijelo Polje, u bibliotekama nemamo nijedan zapis o Romima, kao da nikada nisu ni postojali“.

Drugo važno pitanje se odnosi na jezik, jer su mnogi RE roditelji u svojim domaćinstvima govorili samo romskim jezikom, što je imalo uticaja na njihov učinak u školi³⁰. Kao što se diskutovalo i u drugim opštinama, jedan od načina za efikasno rješavanje ovog pitanja bio bi da se počne na nivou predškolskog obrazovanja. Međutim, facilitator je naveo nevoljnost uprave vrtića da „otvori vrata“ RE djeci³¹.

Stanovanje

Najozbiljnije stambeno pitanje za RE u Bijelom Polju se odnosi na plan **izmještanja** dijela zajednice u naselje Rakonje. Kao rezultat toga, opština planira izgradnju dodatnih stambenih jedinica u naselju Strojtanica i preseljenje RE koji žive u Rakonju. Međutim, prema riječima facilitatora, problem leži u činjenici da nijedna od ove dvije zajednice nije ljubitelj takvog rješenja. Iako se može očekivati da će opština biti primorana da nametne ovo rješenje, po mišljenju facilitatora, „može doći do velike prepirke“, koja se može izbjeći ako lokalna samouprava uloži napore da informiše

29 Takođe je prijavio jedan slučaj ugovorenih brakova između maloljetnika, što su prijavili i ostali članovi zajednice. Zanimljivo je da je facilitator istakao da će uskoro možda postojati pitanje suviše malog broja ljudi koji stupaju u brak. U mnogom pogledu, ugovoreni brakovi bili su sredstvo za susret potencijalnih RE supružnika koji nisu u krvnom srodstvu.

30 Facilitator je naveo da su mnoga djeca koja su se vratila iz inostranstva nastavila da međusobno komuniciraju na njemačkom jeziku.

31 Navodno, uprkos izraženom interesu RE roditelja da pošalju svoju djecu u vrtić (ako bude obezbijeđen prevoz), direktor vrtića tvrdi da RE populacija ne bi slala svoju djecu.

cijelu romsku zajednicu umjesto da idu isključivo preko njihovog „izabranog“ predstavnika³². Zašto se RE populaciji ne dopada ideja o spajanju dva naselja u jedno, što bi lokalnoj administraciji vjerovatno olakšalo rješavanje problema RE populacije? Facilitator smatra da se zapravo radi o njihovim različitim pogledima na svijet što utiče na njihovo neslaganje o dijeljenju životnog prostora³³. Drugo pitanje po važnosti je **legalni status stambenih jedinica**:

„ Mislim da su sve bespravne. Sumnjam da je bilo koja od njih legalna jer su to 'divlja (neformalna) naselja'. Rakonje odvajkada, Strojtanica od 1970-ih, (...) kada im je opština dala [zemljište] i oni su počeli da grade od čvrstih materijala“, objasnio je facilitator.

Pored ovoga, postoje određene brige za **bezbjednost** stanovnika u Rakonju zbog magistralnih puteva³⁴ koji prolaze kroz njihovo naselje:

„ Imaju magistralni put koji prolazi skoro kroz njihove kuće, a ne samo kroz naselje. Ovo je opasno, mnoga djeca su poginula u saobraćaju, jer je na ovom mjestu veoma opasno prelaziti autoput“.

Ovo je potvrdio pripadnik romske zajednice:

„ Oni [automobili] prolaze 80-90 km na sat. Trebalo je davno da postave „ležeće policajce““.

Sadašnja **procedura za legalizaciju** je previše složena za tradicionalno neinformisane RE koji nemaju finansijske mogućnosti da je sprovedu. Nadalje, na osnovu mišljenja facilitatora, jedva nekoliko (oko 5%) stambenih jedinica bi se čak moglo kvalifikovati za legalizaciju. Što se tiče komunalija, oba naselja su **priključena na lokalnu mrežu** i na taj način imaju pristup vodi, struji i kanalizacionom čvoru. Međutim, oni imaju problema sa plaćanjem računa. Većina njih to čini potpisivanjem dugoročnog ugovora o plaćanju koji im omogućava da plaćaju u više rata uz zadržavanje priključka. Odlaganje otpada, s druge strane, predstavlja problem jer RE populacija u Strojtanici nema pristup kontejnerima za odlaganje tako da su primorani da ostave smeće ispred svojih domova:

„ Imamo jednu kantu. Uzmemo metle i sakupljamo ga, a kada kamion dođe da očisti, pola odnesu, a pola ostave. Tokom ljeta sjedimo vani više nego unutra, (...) toliko smrdi da ne možemo jesti i piti“.

Zapošljavanje

Mladi pripadnici RE populacije u Bijelom Polju su, kako se saznaje, zainteresovani za bilo koju vrstu posla. Najčešće traže posao putem Zavoda za zapošljavanje jer nema **saradnika** u oblasti zapošljavanja. Ipak, mnoge radionice, stručne obuke i slične aktivnosti koje pohađaju ne rezultiraju zapošljavanjem. Umjesto toga, ono što se nudi, u najvećoj mjeri je ili **naporan fizički rad** ili **se-**

32 Cjelokupna komunikacija u opštini Bijelo Polje između romske zajednice i lokalne samouprave svodi se na jednu osobu. Kako je facilitator dalje nastavio "(...) On je samozvani predstavnik romske zajednice (...). Mislim da on širi dezinformacije kako se ta zajednica ne bi ujedinila. Jer, za petnaest godina mog aktivizma, mislim da ima puno koristi koje on uživa kao predstavnik romske zajednice“.

33 Iako bi to potencijalno moglo dovesti do manje integracije, facilitator smatra da bi to u stvari bilo dobro rješenje za romsku zajednicu.

34 Prema riječima naših sagovornika, asfaltirani su samo glavni putevi u oba naselja, dok su svi sekundarni putevi neobilježeni, prašnjavi i podložni klizištima tokom kišne sezone.

zonski posao koji je rijetko dovoljno plaćen da bi imalo smisla otići od kuće i mjesecima živjeti u drugoj opštini. Jedan pripadnik RE zajednice objasnio je svoje iskustvo sa poslodavcima sljedećim riječima:

” Na plantažama kažu da je plata 420 eura, radite od 7 do 3 i imate jedan obrok. Nema problema, ušli smo u voz i otišli tamo. Prvo, kažu da treba da odradimo jedan red od 55 metara za 1 euro i 38 centi. Drugo, ne spa-vaš. Treće, daju nam da jedemo ono što obično bacaju“.

Prema riječima moderatora, samo tri RE osobe su zaposlene na javnim funkcijama u opštini Bijelo Polje. Uprkos tome što su vrlo vješti i brzo uče, posebno manuelne vještine, i javna i privatna preduzeća još uvijek prilično **neodlučno zapošljavaju pripadnike RE zajednice**. Jedna žena je podijelila svoju priču:

” Tražili su dvoje ljudi (za sadnju cvijeća), za šta nije bilo potrebno iskustvo ili diploma, i rekla sam savjetniku za zapošljavanje da želim da se prijavim. (...) Rekao je: „Ne, ne. To nije za vas, to je drugi projekat. Kada sam tražila da mi da broj da bih se mogla informisati, nije mi dao nikakav odgovor“.

Kao i u drugim opštinama u kojima živi domicilna RE populacija, učesnici su izjavili da **prosjačenje** ne predstavlja ozbiljno pitanje. Kada se događa, to **organizuje RE populacija iz drugih opština na sjeveru**, prvenstveno iz Berana. Facilitator je opisao kako je zaključio da se zaista radi o slučaju organizovanog prosjačenja:

” (...) Kada sam joj kupio sladoled [djevojčici koja je prosila], dotrčala je druga djevojčica, ošamarila je i rekla joj da joj to nije dozvoljeno“. ³⁵

On tvrdi da u najvećem broju slučajeva pripadnici RE populacije u Bijelom Polju nisu u tako očajnoj situaciji da nemaju sredstava za opstanak. Stoga radije rade nego što se bave prosjačenjem i obično traže obuku kako bi postali dobri mehaničari ili specijalizovani keramičari. Ipak, tokom fokus grupe sa pripadnicima zajednice, jedan učesnik se nije složio sa tim:

” Kad bih mogao, sve bi ih uklonio (prosjake). U Strojtanici nema prosjačenja. (...) [U drugim naseljima?] Svaka druga kuća ide da prosi“.

Veliki dio zajednice živi od socijalne pomoći, programa podrške, neformalnog fizičkog posla ili od sakupljanja sekundarnog otpada. Oni koji ispunjavaju zahtjeve, u najvećem dijelu dobijaju socijalnu pomoć³⁶, ali ima i onih kojima je to veoma potrebno, ali ne dobijaju nikakvu pomoć.

Zdravstvena zaštita

RE populacija u Bijelom Polju ima izabrane ljekare i ginekologe, ali toga uglavnom nisu svjesni, navodi facilitator. Na osnovu naših podataka, djeca u Bijelom Polju se takođe redovno vakcinišu.

³⁵ Kao primjer Roma iz Bijelog Polja koji prose, facilitator je spomenuo porodicu u kojoj je majka petoro djece došla sa Kosova i jedna je od rijetkih osoba u opštini koja nije riješila pravni status.

³⁶ Za porodicu sa troje maloljetne djece koja idu u školu socijalna pomoć iznosi 220 eura (sa dečijim dodatkom).

Međutim, jedan učesnik fokus grupe je izjavio da nije izabrao ljekara, jer su svi zauzeti i nastavljaju da ga šalju od jednog do drugog ljekara. Tokom fokus grupe sa ženama, one su rijetko znale šta znači ginekolog i češće ih nazivaju „ljekarima za žene“. Kao i u mnogim drugim opštinama, posjećuju ih samo kada moraju, zadržavajući nizak nivo **preventivne njege**:

” *Ne, ne brinemo previše o zdravlju. Odlazimo samo kad smo trudne, neposredno prije porođaja kada više ne možemo da podnesemo bol. (...) Inače ne idemo, pijemo čajeve ili tablete koje nađemo“.*

Po mišljenju facilitatora, lokalna samuprava može pomoći povećanjem napora na poboljšanju **svijesti o reproduktivnom zdravlju, higijeni i preventivnoj njezi** u zajednici. Međutim, za razliku od njegove tvrdnje, prethodne slične aktivnosti prošle su nezapaženo. Na primjer, kada je organizovan besplatan skrining, u Domu zdravlja su rekli da su učestvovala Romkinje. Ipak, one same su tokom fokus grupe izjavile da nisu učestvovala u skriningu. Slično tome, kampanje „zdravog stila života“ teško mogu da pronađu put do RE populacije, jer je, kako je to rekao facilitator, „odvratno da razgovaraju o zdravom stilu života sa nekim ko često skuplja hranu iz smeća koje bacaju drugi ljudi“.

Iako, generalno, imaju lijepe riječi za zdravstvene radnike u Domu zdravlja, mnogi od njih su nam ispričali o situaciji u kojoj su se osjećali kao da su bili tretirani na diskriminatorски način. Nema načina da provjerimo u kojoj se mjeri slične situacije događaju sa opštim stanovništvom, ali zaista su ovi primjeri realni slučajevi zanemarivanja:

” *Moj otac je bio na dijalizi, imao je katastrofalan bol u leđima pa je tražio nešto (tabletu protiv bolova) (...), ali mu je doktor direktno rekao: „Banjo, vrijeme je da umreš“.*

Herceg Novi

Lokalni akcioni plan (LAP) za opštinu Herceg Novi trenutno je u izradi i očekuje se da će biti usvojen do kraja septembra 2019. godine³⁷. Zvanično, na osnovu podataka popisa, u Herceg Novom živi 258 Roma i 28 Egipćana. Koliko znamo, naši sagovornici smatraju da ovaj broj precizno prikazuje današnju situaciju. RE populacija koja živi u ovoj opštini je 90-95% domicilna. Što se tiče njihovog statusa, prema facilitatoru i lokalnim nevladinim organizacijama koje se bave pravima RE populacije, situacija je samo „djelimično“ zadovoljavajuća. S jedne strane, zbog činjenice da je RE populacija u Herceg Novom raštrkana, oni su mnogo više **integrisani** u odnosu na RE populaciju u drugim opštinama. Ipak, postoje mjesta gdje se RE populacija suočava sa ozbiljnim problemima i gdje su potrebna značajnija poboljšanja. Imajući to u vidu, naši sagovornici su izrazili uvjerenje da nije korisno upoređivati položaj Roma među opštinama. Umjesto toga, radije bi razgovarali o položaju romske populacije **u poređenju sa opštim stanovništvom** u opštini. Tek tada, tvrde oni, možemo dobiti odgovarajuću sliku i izbjeći zablude da vjerujemo da je situacija u Herceg Novom u potpunosti zadovoljavajuća.

Obrazovanje

Svaka grupa pojedinaca sa kojima smo razgovarali složila se da RE populacija u Herceg Novom shvata **vrijednost obrazovanja**³⁸. Kako je to rekao jedan romski otac:

„Nema napretka bez obrazovanja i ne treba da odustanemo“

Ipak, lokalna romska i egipćanska populacija doživljava gotovo iste prepreke kao i u drugim djelovima Crne Gore - nedostatak materijalnih sredstava i neprikladni uslovi stanovanja koji imaju negativan uticaj na dječiju motivaciju za dalje školovanje. Jedna majka to je sumirala na sljedeći način:

„Moja djeca nemaju uvijek cipele, pa ih ne mogu slati bez osnovnih stvari“

Čini se da je glavna razlika činjenica da najveći broj Roma u Herceg Novom napušta srednju školu, dok skoro bez izuzetka završavaju osnovnu školu³⁹. Član romske zajednice objasnio je promjenu koja se dogodila posljednjih godina:

„Znate, ovo je 21. vijek, i sada nemamo ozbiljnih problema takve vrste [djeca koja ne idu u školu]. 5 ili 10 godina unazad možda je bilo tako, ali vjerujem da se to više ne događa među Romima“

Kao i u drugim opštinama, sagovornici su se složili da su **rodne razlike** u pogledu napuštanja škole uobičajene. Jedan romski roditelj je objasnio da je ovo pitanje otpora, a ne kulture:

„Postoji razlika. Dječaci su agresivniji tako da ih mnoge stvari ne dodiruju, dok su djevojčice osjetljivije, pa kada jednom pogriješe, onda zaostaju“

³⁷ Lokalna akciona grupa (CAG) za opštinu Herceg Novi je takođe u fazi osnivanja.

³⁸ Ipak, na osnovu naših podataka, postoje razlike između naselja, s tim da je Donji Drenovik nešto problematičniji zbog manje integracije i nižeg stepena obrazovanja RE roditelja.

³⁹ Jedini prijavljeni primjeri napuštanja osnovne škole su bili posljedica migracija. Prema sagovornicima, djeca koja odlaze nastavljaju školovanje u zemlji domaćina. Na osnovu njihove procjene, napuštanje škole zbog migracija je značajno niže u Herceg Novom u odnosu na ostale opštine u Crnoj Gori.

Ima jedna saradnica u socijalnoj inkluziji u oblasti obrazovanja koji pokriva četiri škole, sa ukupno 70 RE djece. Čini se da rad **saradnice** prepoznaje i zajednica. Mnoge majke su izjavile:

” *Sjajna je, govori nam kako bi trebalo da naša djeca da idu u školu“; „Da, poznajem je. Donosi odjeću i knjige za djecu“.*

Za razliku od drugih opština, facilitator i lokalne nevladine organizacije su izvijestile da se glavni ciljevi medijatora mijenjaju u skladu sa školom i brojem djece koja je pohađaju. Naime, u školi koju pohađa veliki broj RE djece, fokus je očigledno na redovnosti pohađanja škole. Međutim, tamo gdje škola broji manje RE djece (ispod 15) koja redovno pohađaju, fokus automatski prelazi na **kvalitet obrazovanja** i poboljšanje performansi. Ipak, oni vjeruju da je najvažnija varijabla podrška roditelja u ranim fazama obrazovanja, kao i dodatna spoljna pomoć u kasnijim razredima, u vidu vannastavnih časova, pristupa računaru, radionice o obrazovnoj svijesti itd., jer „njihovi roditelji nisu u stanju da im pomognu na tom nivou.“

Što se tiče tretmana u učionici, nijedan od aktera sa kojima smo razgovarali ne smatra da su rasprostranjene **predrasude** nešto što obilježava iskustvo RE djece. Učesnik romske nacionalnosti, otac četvoro djece, opisao je svoje svakodnevno iskustvo na sljedeći način:

” *Nisam siguran da li se to odnosi konkretno na moju djecu, ali okolina ih je prihvatila bez ikakvih razlika. Ja i moja porodica nismo imali problema ni sa kim, vjerujte mi ... i od 100% imam samo 0,001% kontakata sa Romima a ostatak sa drugim stanovništvom: Srbima, Crnogorcima, Bošnjacima ... “*

Iako kauzalnost nije jasna, čini se da je to rezultat bolje integracije i nedostatka jezičke barijere. Velika većina RE populacije u Herceg Novom govori crnogorski jezik koji sve više koriste kod kuće⁴⁰.

Stanovanje

Stambeno pitanje nije oblast gdje se RE populacija u Herceg Novom može kvalitativno odvojiti od RE populacije u drugim opštinama. Po svemu sudeći, čini se da je stanovanje najozbiljnije pitanje za romsku i egipćansku populaciju. Kuće u naselju Meljine nemaju dobru hidroizolaciju, dok su u Drenoviku građene od zapaljivih materijala, sa čestim izlivanjem kanizacionog sistema, lošom putnom infrastrukturom i javnom rasvjetom. Kao što su neki od njih to opisali:

” *To [stanovanje] predstavlja ozbiljan problem. Trenutno mnogi od nas žive u barakama koje su sagrađene još 1968. godine “; na šta se nadovezao još jedan učesnik: „Uslovi su bili užasni, pa smo dobili priliku da kupimo stanove kreditom na 25 godina. U svakom slučaju, prevarili su nas, plaćamo 185.000 eura za taj stan ... ali to je za moju djecu, da oni ne bi živjeli kao ja i radili poslove koje sam ja morao raditi“.*

Čini se da je legalni status stambenih jedinica takođe glavni problem u Meljinama gdje oko 50 Roma živi u bespravno izgrađenom naselju gdje nije dozvoljena dalja gradnja. Uz to, velika ka-

⁴⁰ Oko 20% romske i egipćanske djece nešto teže u potpunosti razumiju predavanja na crnogorskom jeziku, ili imaju nerazvijen vokabular. Navodi se da neki od njih još uvijek često koriste romski jezik kod kuće radi očuvanja kulturnog identiteta.

tegorija Roma (oko 80%) imaju kuće koje nisu legalizovane, niti imaju dozvolu za gradnju. Iako mnogi od njih rade za javna preduzeća poput „Čistoće“, oni nisu uspjeli da riješe stambeno pitanje preko poslodavaca. Isto je i u drugim opštinama, ne smeta im da žive zajedno sa drugim nacionalnostima, i u mjeri u kojoj je to danas slučaj, oni se prilično dobro slažu. Iako je ovo opšte pravilo, jedan od učesnika je rekao da se osjeća uvrijeđenim jer su ga često „nazivali Ciganinom“ uprkos činjenici da su čisti i vrijedni, „daleko od toga da su Cigani“.

Zapošljavanje

Stopa nezaposlenosti romske i egipćanske populacije u Herceg Novom niža je nego u većini drugih opština, osim možda sa izuzetkom Tivta. Posao uglavnom traže sami, koji najčešće nalaze u JKP „Čistoća“, hotelima (npr. sobarice), malim radnjama (npr. nakit). Čini se da sami Romi smatraju da je tržište rada mnogo raznovrsnije nego što je to bio slučaj ranije, najviše zbog povećanog nivoa obrazovanja među njima:

„*Naši očevi i stričevi nisu imali nigdje drugo da rade, osim u javnom komunalnom preduzeću „Čistoća“ ili „Vodovod i kanalizacija“ zbog nedostatka obrazovanja, ali danas je drugačije, naši sinovi mogu da biraju.*“

Izuzetno efikasna inicijativa pokrenuta je prije tri godine osnivanjem **sindikalne organizacije** koja aktivno radi na radnim pravima RE populacije. Ovo je jedinstvena praksa u Crnoj Gori, koja bi potencijalno mogla da se uvede i u druge opštine na veliku korist RE populacije. Predstavnik lokalne NVO objasnio je efikasnost ovakvog kolektivnog organizovanja na sljedeći način:

„*Kada smo počeli da radimo na tome, bilo je više od 100.000 eura duga prema romskim radnicima. Poslije tri mjeseca cjelokupni iznos duga je izmiren. Prvi put smo imali Rome u upravnim organima sindikata.*“

Facilitator je izvijestio da je neadekvatno liječenje na radnom mjestu izolovani slučajevi koji se razlikuju od tipično nediskriminatorskog postupanja. Naizgled, diskriminatorne prakse su se nekada dešavale u JKP „Čistoća“, ali novom upravom i dijalogom sa sindikatom ta su pitanja uspješno riješena. To su potvrdili i članovi zajednice sa kojima smo razgovarali:

„*U „Čistoći“ radim već 16 godina, i, što se mene tiče, nikada nismo imali problema“*, rekao je jedan od zaposlenih ⁴¹.

Zanimljivo je da je još jedan učesnik fokus grupe imao potpuno drugačije iskustvo:

„*I ja sam radio u „Čistoći“ i vjerujem da sam uvek bio diskriminisan. Imao sam potrebne kvalifikacije, ali mi nikada nisu dali šansu.*“

Za one koji nemaju posao, nedostatak informacija predstavlja prepreku, jer nema saradnika u oblasti zapošljavanja. Prema rečima facilitatora, oni su uglavnom svjesni onoga što je potrebno da se prijave za posao u Zavodu za zapošljavanje i znaju po kojim uslovima mogu da budu uklonjeni sa liste nezaposlenih. Jedan, trenutno nezaposleni Rom, je rekao:

41 Problem RE bez papira koji rade na osnovu kratkoročnog ugovora, od 6 do 12 mjeseci, je prijavljeno kao smetnja.

” *Trenutno nemam posao, ali bi trebalo da počnem da radim za 11 dana. Ko ovdje ne može da nađe posao, ne želi da radi*“, misleći na očiglednu razliku između Herceg Novog i sjevernih opština, na primjer.

Međutim, nismo nužno zapazili isti odnos konkretno sa Zavodom za zapošljavanje:

” *Zovu nas da pitamo da li želimo da radimo za 190 eura. Nikada neću raditi za tu sumu*“. Jedna osoba iz grupe se nije složila sa tim: „*Radila sam u kuhinji za 180 eura. Bolje je raditi za sebe, čak i za taj novac. Izlazite na duže vreme i upoznajete ljude*“.

Na osnovu informacija koje su dali sagovornici, samo 3-4 porodice trenutno primaju **socijalnu pomoć**. U isto vrijeme, saznaje se da 99% RE populacije u Herceg Novom ima **dokumente** s obzirom da su oni domicilni građani. Glavni problem u pribavljanju dokumenata za one koji ih nemaju, pored složene dokumentacije koja je potrebna, jeste i uslov da osoba treba da ima obezbijeđen smještaj/stan.

Prosjačenje je sve manje i manje istaknuto pitanje u Herceg Novom. Što se lokalne zajednice tiče, samo se mali broj osoba bavi takvim ponašanjem tokom ograničenog vremenskog perioda (npr. pijačni dan). Organizovano prosjačenje u Herceg Novom, na osnovu naših podataka, rezervisano je za nomadsko romsko stanovništvo („čergare“), iz drugih opština ili čak drugih zemalja. Mnogi od naših sagovornika se slažu da je dio problema ukorijenjen u zakonodavnim rješenjima koja se trenutno primjenjuju. Naime, predstavnik nevladine organizacije koji se bavi pravima Roma je tvrdio da je najbolji način da se zaustavi takvo ponašanje **kažnjavanje opšte populacije** koja daje novac prosjacima. Umjesto toga, ljude koji su spremni da pomognu RE populaciji treba podsticati da ta sredstva usmjeravaju u drugom pravcu, kao što su snabdijevanje hranom, odjećom, obućom, udžbenicima, itd. Sa druge strane, mišljenje pripadnika romske zajednice bilo je da treba početi od vaspitanja, jer „sve počinje od kuće“: „*Lakše je prositi, ali je bolje raditi. Bolje se isplati*“.

Zdravstvena zaštita

Situacija u oblasti zdravstvene zaštite se čini zadovoljavajućom. Prema zdravstvenom radniku, koji je takođe dio radne grupe za LAP, sve RE osobe posjeduju zdravstvene knjižice, što znači da im se shodno važećem zakonu ne može uskratiti zdravstvena pomoć, bez obzira na to da li imaju li državljanstvo ili ne. Djeca se redovno **vakcinišu**, a žene biraju svoje ginekologe, koje često posjećuju. Jedan od načina na koji se situacija može poboljšati bilo bi zapošljavanje saradnika koji bi posredovali u odnosu između zdravstvenog sistema i pacijenata, posebno starijih:

” *Brinuli bi se o dokumentaciji, donosili recepte i lijekove starijim osobama, i čak djelovali preventivno*“.

Nikšić

Nema novijih podataka o tome koliko pripadnika RE populacije trenutno živi u opštini Nikšić. Na osnovu podataka iz 2011. godine, u ovoj opštini živi druga po brojnosti RE populacija u Crnoj Gori (929). RE populacija je gotovo ravnomjerno podijeljena između Roma (483) i Egipćana (446). RE populacija u Nikšiću pretežno živi u tri naselja: Budo Tomović, pod Trebjesom i Brlja. Lokalni akcioni plan (LAP) za opštinu Nikšić usvojen je za period od decembra 2018. do 2022. godine, međutim, facilitator nas je obavijestio da „nisu u mogućnosti da pripreme novi LAP“.⁴²

Obrazovanje

Tokom razgovora u Nikšiću, takođe smo mogli da potvrdimo da se svijest o važnosti obrazovanja s vremenom povećava. Sve učesnice sa kojima smo razgovarali potvrdile su svoje planove da upišu svu svoju djecu u osnovnu školu, kao rezultat uvjerenja da „bez obrazovanja nema napretka“. Prema podacima Ministarstva prosvete, 237 RE djece pohađa osnovnu školu, dok 25 njih pohađa srednju školu.⁴³ Jedna specifična stvar u obrazovnom sistemu u Nikšiću je činjenica da postoje dvije osnovne škole - „Mileva Lajović Lalatović“ u Rubeži i „Radoje Čizmović“ u Ozrinićima - sa licencom za radničke ili večernje škole/obrazovanje. Ovdje starija RE populacija može dobiti diplomu sa dva razreda u jednoj godini i tako osigurati minimalne uslove za prijavu za posao preko Zavoda.

Trenutno u Nikšiću postoje tri **saradnika** u socijalnoj inkluziji u oblasti obrazovanja, dva u osnovnoj školi „Mileva Lajović Lalatović“ (sa 169 RE djece) i jedan u osnovnoj školi „Milija Nikčević“. Roditelji su izrazili zadovoljstvo radom medijatora:

” Za našu populaciju je ovo veoma važno (...). Mnogo je lakše ako ta osoba prenese informacije nastavniku ili ustanovi, (...) jer oni znaju svoja prava samo kada je tamo medijator [saradnik]”.⁴⁴

Pripadnici RE populacije su naveli da su školska uprava i nastavnici veoma marljivi u pogledu pohađanja škole među RE populacijom. Jedna učesnica je izjavila da u posljednje dve godine nijedna učenica nije napustila školu. U skladu sa tim, opšti utisak ljudi s kojima smo razgovarali je da prekid školovanja postaje sve manji problem kako se poboljšava status RE populacije (iako su prepoznali da još uvijek ima mnogo porodica koje se bore da obezbijede sredstva neophodna za školovanje). Facilitator je mišljenja da je najbolji način da se zaustavi prekid školovanja **rana integracija**. Trenutna situacija u ovom pogledu nije zadovoljavajuća, jer samo 5 do 6 RE djece pohađa vrtić.⁴⁵ Poboľšanje na ovom nivou će neizmјerno pomoći sa jezičkim barijerama koje ima dio RE populacije. Iz opštine su istakli primjer dobre prakse koji su uveli u jednoj osnovnoj školi - **pravilnik o sprečavanju napuštanja škole**, gdje su osim roditelja, nastavnika, saradnika i školske uprave, uključeni i predstavnici Centra za socijalni rad i Odjeljenje policije.

Ipak, i dalje ostaje glavno pitanje a to je - kvalitet obrazovanja. Facilitator svjedoči:

42 Kao razlog za to je navela nedostatak spremnosti za suočavanje sa greškama napravljenim u procesu izrade prvog LAP-a, loše planiranje budžeta i složene procedure za koje su potrebni ljudski i vremenski resursi.

43 Prema navodima, distribucija RE djece koja redovno pohađa školu jednaka je u svim naseljima. Što se tiče rodniх razlika, rani i ugovoreni brakovi i dalje su dio kulturnih razlika, ali stvari se mijenjaju. Za razliku od opšte populacije, oni ne smatraju da je davanje novca za mladu problem, jer se taj novac koristi za djecu i vjenčanje. U pogledu starosne granice izrazili su uvjerenje da je sve ispod 16 godina prerano.

44 Zanimljivo je da, iako smatraju da su „medijatori“ neophodni u osnovnoj školi, manje su sigurni da su potrebni na nivou srednje škole. Neki smatraju da su oni koji idu u srednju školu već sposobni da se brinu sami o sebi. Pored toga, smatraju da bi ulogu medijatora trebalo proširiti razgovorom sa učenicima o profesijama kojima bi željeli da se bave u budućnosti.

45 Prema podacima LAP-a ima 34 djece koja idu ili se pripremaju za vrtić. Sve učesnice su kazale da svoju djecu podučavaju crnogorskom jeziku od najranijeg uzrasta. Ipak, žele da sačuvaju svoj jezik i identitet, i brine ih da će romski biti zaboravljen.

” Dešava se da djeca između VI i IX razreda osnovne škole pišu štampanim slovima, miješaju glasove i nisu na nivou koji je potreban za razred koji pohađaju“.

Facilitator smatra da se to može riješiti angažovanjem **asistenata u nastavi** koji bi mogli pomoći djeci u učenju, pored saradnika u socijalnoj inkluziji koji su usmjereni samo na pohađanje škole. Takvo rješenje takođe ima podršku u RE zajednici:

” Bilo bi dobro kada bi medijatori imali još jedan dodatni čas koji bi posvetili podučavanju djece najvažnijim predmetima, kao što su matematika, crnogorski jezik, itd.“

Drugo ključno pitanje u Nikšiću čini se problem **prevoza** do škole, zbog čega su djeca primorana da koriste nesigurne puteve bez javne rasvjete gdje često ima pasa lualica. Naime, kao i u slučaju Berane, za ovu svrhu je nabavljen kombi, međutim, radno mjesto vozača još nije sistematizovano. Što se tiče školskog pribora, udžbenici se obezbjeđuju preko Ministarstva, a odjeću i obuću moraju sami da obezbijede.⁴⁶ Prema tvrdnjama RE populacije, oni ne dobijaju pomoć od opštine Nikšić. Ovo su potvrdili predstavnici radne grupe za LAP, koji tvrde da lokalna samouprava ne finansira nijedan projekat vezan za obrazovanje RE populacije.

Kada je reč o ličnim iskustvima vezanim za školu, učesnici fokus grupa su kazali da se najviše muče sa činjenicom da se izdvajaju od druge djece u školi, jer izgledaju drugačije i nemaju prikladnu odjeću i obuću. Jedna učesnica je govorila o drugim roditeljima koji su se žalili školskoj upravi:

” Neki roditelji su se žalili direktoru što njihova djeca moraju da idu u školu sa mojom. Morali smo da dođemo i da razgovaramo sa učiteljem, i drugi roditelj je došao da mu kaže da i moje dijete ima prava“.

Stanovanje

Kao što je prethodno pomenuto, najveći dio RE populacije u Nikšiću živi u **naseljima** Budo Tomović, pod Trebjesom i Brlju. Prema facilitatoru, RE populacija u Nikšiću živi u lošim uslovima. Iako su neki od njih gradili objekte od čvrstih materijala, uglavnom žive u barakama sa malim sobama i bez javne rasvjete. Od tri naselja, facilitator je procijenio da je situacija najgora u naselju Brlja⁴⁷. Po riječima jednog pripadnika RE zajednice:

” Teško je kad majka to ne zna šta da uradi, kad prebira kroz kante za smeće ili prosi. Ona nema pristup već glibavoj ulici. (...) Prije svega, nema vode, kanalizacije, osvjetljenja, pješačkog prelaza. (...) Voze tako brzo; svako dijete je u opasnosti. Provjerite u policijskoj evidenciji koliko se nesreća na ulici dogodilo.“

Na osnovu podataka opštine Nikšić, oni su u saradnji sa međunarodnim organizacijama riješili **stambeno pitanje za 140 lica** u 2015. i 2017. godini, kada je u dva naleta izgrađeno 20 stambe-

⁴⁶ Facilitator je naveo slučajeve da učitelji organizuju prikupljanje odjeće i obuće za RE djecu kojima je to hitno potrebno.

⁴⁷ Što se tiče opšte situacije u romskim naseljima, članovi radne grupe kažu da je situacija ista u svakom naselju. Kako kažu, put do jednog od naselja je asfaltiran, a nije do dva druga. Gračanica i Humci su asfaltirani, a u Gračanici nema rasvjete. U Brlju je obnovljena javna rasvjeta.

nih jedinica. Tokom implementacije RSP programa za raseljena lica, od 62 stambene jedinice RE porodice su dobile 16. U vezi sa tim, učesnici obje fokus grupe su naveli navodnu netrpeljivost između domicilnih i raseljenih pripadnika RE zajednice, kao rezultat različitih stambenih uslova. Naime, prema tim navodima, domicilna romska zajednica reagovala je na činjenicu da su raseljena romska lica dobila stanove u zidanim zgradama. Kao što je jedan od njih rekao:

„*Raseljene osobe su imale prednost da dobiju trosobne stanove sa liftom. A mi, domicilni stanovnici, koji su proveli svoj život u Nikšiću, čisteći ulice ... bolje se brinu o raseljenim licima*“.

U pogledu socijalnog stanovanja, kriterijum za dodjelu stanova bio je veličina domaćinstva i broj djece koja pohađaju školu. Prednost je data porodicama u kojima je jedan član porodice zaposlen, kako bi se osiguralo da će moći da plaćaju **komunalije**. Čini se da je ovo posljednje veliki problem u opštini Nikšić, gdje RE populacija obično nije u mogućnosti da plaća komunalije bez spoljne pomoći. Jedan od učesnika je čak izvijestio o „krađi struje“:

„*Ne radi mi se više, (...) kao da sam neobrazovan, niko neće da me zaposli. Nemam ništa, tako da trošim na struju ... bukvalno kradem struju. Tako, da znate, pa makar me to i ubilo (smijeh)*“.

Legalni status, kao i u drugim opštinama, predstavlja veliki problem. Stambeni objekti su **ilegalni** i obično se nalaze na državnom ili opštinskom zemljištu bez ikakvog priključenja na električnu mrežu. Što se tiče infrastrukture, smatraju da je loše projektovana: putevi su neprohodni, javna rasvjeta često ne postoji, sa puno prašine, barake koje prokišnjavaju. Jedan pripadnik RE populacije opisao je uslove na sljedeći način:

„*Petoro njih živi u baraci od 45 kvadrata i očekujemo od njih da redovno idu u školu? Da idu kod ljekara i uvijek budu čisti? Nemaju kanalizaciju ...*“

Zapošljavanje

Na osnovu rezultata fokus grupa sa članovima RE zajednice, čini se da nisu dovoljno informisani o načinu na koji mogu ostvariti svoja radna prava, uprkos činjenici da oni zasigurno ispunjavaju kriterijume potrebne za zaposlenje. Mišljenja su da bi im uvođenje **saradnika** u oblasti zapošljavanja izuzetno pomoglo u komunikaciji između zajednice i Zavoda za zapošljavanje. Međutim, prema našim podacima, u Nikšiću već postoje saradnici u socijalnoj inkluziji u oblasti zapošljavanja. Naime, zaposleni su kroz realizaciju projekta HELP u Podgorici i Nikšiću. Prema planu, oni rade dva dana sedmično u Podgorici i jednom sedmično u Nikšiću. Ipak, u oba grada smo razgovarali sa najmanje nekoliko članova RE zajednice koji nisu znali da oni već postoje.

U skladu sa tim, predstavnik opštine nam je rekao da su na osnovu njihovih podataka 34 od 900 Roma aktivno na Zavodu, što znači da se oni aktivno prijavljuju svom savjetniku za zapošljavanje⁴⁸. Iako su prošli određene obuke, to ih rijetko vodi do stalnog zaposlenja⁴⁹. Član radne grupe za LAP, međutim, prepoznaje **inertnost** RE populacije barem kao dio problema:

48 Članovi radne grupe su nam kazali da razlog tome stoji i u činjenici da sve dok se neko aktivno prijavljuje Zavodu on/ona neće moći da prima socijalnu pomoć. U vezi s tim, romski aktivist tvrdi da pojedinci koji primaju socijalnu pomoć nemaju obavezu da se prijavljuju Zavodu za zapošljavanje svaka tri mjeseca, što očigledno zbunjuje romsku populaciju koja pogrešno vjeruje da su aktivni dok primaju socijalnu pomoć.

49 Takođe su naveli pozitivan primjer obuka koje organizuje Crveni krst koje im pomažu da napišu radnu biografiju i gdje su im objasnili kako da vode razgovor za posao.

” *Zavod sprovodi program prekvalifikacije već 20 godina. Obuka jedne osobe košta Zavod između 700 i 900 eura. Međutim, da bi pristupila ovom programu, potrebno je da osoba ima završenu osnovnu školu. Što se tiče RE populacije, čini se da je često isplativije da im se pruži socijalna pomoć nego da im se pomogne da se zaposle“.*

Jedan od razloga za takvu inertnost može biti i u **diskriminaciji** koju RE stanovništva doživljava u procesu zapošljavanja. Tokom fokus grupe su upravo tvrdili da su demotivisani predrasudnim ponašanjem:

” *Mi [RE populacija] znamo da nas diskriminacija čeka kad god se zaposlimo. Teško ćemo naći posao jer smo Romi, pa tako nemamo dovoljno volje da radimo“.*

S druge strane, Opština Nikšić u posljednjih 10 do 15 godina nije sprovela nijednu kampanju na temu zapošljavanja, i slažu se sa tvrdnjom da bi redovni saradnici bili od velike pomoći. Učesnice sa kojima smo razgovarali, izuzev jedne zaposlene osobe sa tri razreda srednje škole, su nekvalifikovane radnice čija potencijalna plata na raspoloživim poslovima ne bi premašila iznos socijalne pomoći. Kada imaju posao, uglavnom rade u privatnom sektoru, ali samo na kraće vrijeme i neformalno. Navodno, jedini javni posao u Nikšiću koji je RE populacija u mogućnosti da zadrži je u JKP „Čistoća“. Neki od učesnika su kazali su da ne žele da rade poslove koje nudi Zavod:

” *Uvijek su me zvali zbog nekog prljavog posla ... fizičkog ili komunalnog. Nikada me nisu zvali zbog drugih stvari [kompjutera]“.*

Drugi, međutim, priznaju da nemaju kvalifikacije za određene poslove:

” *Ali ne možeš, to zavisi od obrazovanja. Ne možeš raditi kao ministar samo sa osnovnom školom“.*

Po pitanju **prosjačenja**, iako svi akteri prepoznaju obim i važnost problema, ne slažu se sa rješenjima. Svi su svjesni da je takvo ponašanje ukorijenjeno u lošem finansijskom stanju među RE populacijom, kao i u neriješenom pravnom statusu raseljenih RE lica. S jedne strane, neki učesnici su predložili sankcije za roditelje ili gubitak starateljstva nad djecom. Ipak, neki učesnici su izrazili zabrinutost takvim rješenjem:

” *To nije rješenje. Dijete će ostati na ulici, a oni će ići u zatvor. Neće imati novca da plate pa će morati da daju ćerku za novac“.*

Prema mišljenju facilitatora, pitanje prosjačenja predstavlja podjednak problem u svim naseljima. Po njenom viđenju, u opštini Nikšić se **ne** radi o **organizovanom** prosjačenju, već je to više slučaj roditelja koji djecu (ili supružnike) prisiljavaju da prosjače na ulici.

Zdravstvena zaštita

Zdravstvena kultura među RE u Nikšiću nije na zadovoljavajućem nivou, autoritativno je izjavio facilitator. Prema njenom najboljem saznanju, sva djeca se redovno vakcinišu, a svi odrasli biraju

ljekare/ginekologe. U mnogom pogledu, međutim, zdravstvena situacija je slična onoj u opštoj populaciji - neki idu samo kad ih nešto boli, a drugi to rade redovno. Takođe je istakla da su **saradnici** u oblasti zdravlja zaposleni u Nikšiću, kroz HELP projekat⁵⁰, i da su takve pozicije veoma važne jer RE populacija nije informisana o najboljim procedurama za ostvarivanje svojih zdravstvenih prava kako bi djelovali preventivno. Oni su najviše fokusirani na pomoć raseljenim RE licima u pružanju zdravstvene zaštite uprkos nedostatku dokumenata.

Kao dodatni problem RE zajednica navodi prilično udaljena vozila hitne pomoći. Međutim, za razliku od njih, članovi radne grupe tvrde da u svakom naselju postoje ambulante. Pored ovoga, mobilne ekipe i pedijatri redovno dolaze u naselje. Predstavnici opština smatraju da je njihova **mogućnost da osmisle projekte vezane sa zdravstvenu zaštitu niska** jer je to u potpunosti u državnoj nadležnosti. Jedan broj učesnika spomenuo je **diskriminaciju** u zdravstvenim ustanovama. Jedan od najdramatičnijih slučajeva te vrste je bio nasilje od strane jednog zaposlenog u Domu zdravlja:

” *Moj rođak je otišao kod ljekara, koji je vjerovatno bio pijan. Kad je pročitao njegovo ime i prezime u zdravstvenoj knjižici... (...) rekao je 'idi tamo i čekaj, nemoj da te fljaštim'(...) Ošamario ga je bez ikakvog razloga“.*

Duga rasprava vezana za **reproduktivno zdravlje** odvijala se na fokus grupi sa ženskom RE populacijom. Iako priznaju da nisu dovoljno edukovani po ovom pitanju, u više navrata su prijavili slučajeve seksualnog nasilja od strane svojih supružnika. Naime, njihovi muževi odlučuju o broju djece⁵¹ i na taj način prisiljavaju žene da zatrudne. Jedna majka je opisala trudnoću:

” *Uglavnom nisam imala želju da imam više od četvoro djece (...) ali kada mu je najstariji sin umro, iste večeri mi je rekao,, evo ti sina“ i nakon 9 mjeseci sam rodila sina. Nisam to tražila, odlučio je sam“.*

Na temu informacija, veliki dio RE populacije ne zna kako da koristi kontracepciju. Da znaju, tvrde naši sagovornici, ne bi bili protiv upotrebe „spirale“⁵².

50 Finansiranje za ovo radno mjesto je isteklo su u januaru 2019. godine. Ministarstvo zdravlja, zajedno sa Domovima zdravlja, preduzelo je mjere za trajno sistematizovanje ovog radnog mjesta.

51 U prosjeku, romske porodice u Nikšiću se sastoje od 6 članova.

52 Pored toga, učesnice su tvrdile da njihovi supružnici ne bi imali problema da one koriste spiralu.

Podgorica

Najveći dio RE populacije u Crnoj Gori nalazi se u Podgorici, što je rezultat činjenice da se većina raseljenih Roma sa Kosova doselila u glavni grad 1999. godine. Prema podacima prikupljenim tokom popisa stanovništva 2011. godine, u Podgorici je bilo 4673 pripadnika RE zajednice, od čega su samo 685 Egipćani. Romski facilitator nam nije mogao pružiti novije i precizne podatke, ali je izjavio da je broj raseljenih veći od broja domicilnih lica. Sa druge strane, predstavnici opštine su izjavili da je ova podjela nedefinisana i da nema čvrsto uporište kao ranije. Oni objašnjavaju svoj stav navodeći da je druga ili čak treća generacija Roma koja je stigla 1999. godine rođena u Podgorici, pa je teško odlučiti da li je neko pripadnik „raseljenog“⁵³ ili „domicilnog“ stanovništva. Ogromna većina RE populacije u Podgorici živi u naselju Konik (Vrela Ribnička). Trenutno ne postoji LAP za opštinu Podgorica. Umjesto toga, postoji plan fokusiran na sve ugrožene socijalne kategorije, uključujući aktivnosti usmjerene prema Romima⁵⁴.

Obrazovanje

Prema riječima facilitatora, posljednjih godina smo svjedoci rastućeg trenda upisa u školu. Ipak, on ističe da je pravi problem **kvalitet obrazovanja** koji dobijaju. To se jasno manifestuje u kasnijim razredima osnovne škole, kada RE djeca zaostaju i počnu da napuštaju školu. U Podgorici postoje **saradnici** u socijalnoj inkluziji u oblasti obrazovanja. Facilitator, međutim, smatra da je njihova uloga veoma ograničena jer ne pripadaju RE zajednici. Na osnovu njegove komunikacije sa nastavnicima, RE djeca i dalje imaju problema kada „medijatori“ ne mogu da komuniciraju s njima na odgovarajući način jer ne govore romski ili albanski jezik⁵⁵. Roditelji dijele ovo mišljenje, ali nevezano za jezička pitanja i dalje ocjenjuju ulogu saradnika i druge usluge, poput **prevoza**, na vrlo pozitivan način. Jedan otac je napravio poređenje sa vremenom kada je bio dijete:

„Vjerujem da pomažu RE populaciji. Znam to iz svog ličnog iskustva. Kad smo išli u školu, morali smo rano da se budimo da ne zakasnimo. Sada znaju da ispred kuće imaju kombi i znaju da će ih vratiti kući.“

Loše ekonomsko stanje, kako tvrdi facilitator, posebno je problematično u kasnijim fazama obrazovanja jer su djeca tada dovoljno stara da bi mogla da „doprinosu budžetu domaćinstva“⁵⁶. Ministarstvo rada i socijalnog staranja, kao i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, obezbjeđuju udžbenike i sveske za porodice kojima je potrebna pomoć⁵⁷. Međutim, ono što utiče na stopu napuštanja škole je nemogućnost obezbjeđenja „normalne“ odjeće i obuće⁵⁸, kao i novac za ručak, bez kojeg se djeca neodlučno idu u školu. Ogromna većina roditelja sa kojima smo razgovarali reagovala je na sljedeći način na pitanje koliko je važno obrazovanje:

53 Na osnovu podataka Ministarstva unutrašnjih poslova i UNHCR-a, facilitator nam je dao informaciju da oko 300 lica nije riješilo status „privremenog boravka“. On je dodao da, po njegovom mišljenju, u ovom procesu nema namjernih prepreka, ali je često problem javlja zbog loših odnosa između Srbije-Kosova i Crne Gore.

54 Predstavnici opštine su objasnili da planiraju usvajanje novog LAP-a do oktobra 2019. godine. Biće osmišljen kao i prethodni, tj. biće to integrisani dokument fokusiran na veliki broj specifičnih ugroženih grupa kao što su socijalno ugrožena lica, LGBT ili RE zajednica, itd. LAP će biti podijeljen po modulima posebno posvećenim svakoj od gore navedenih grupa.

55 Navodi se da u Podgorici ima 10 obučanih saradnika iz RE populacije, ali da oni nisu zaposleni jer nisu državljani Crne Gore ili da im plata (približno 250 eura) nije takva da bi od nje mogli da žive.

56 Tokom fokus grupe sa Romkinjama, one su navele kako roditelji utiču na djevojčice od 14 do 15 godina da ne idu u školu, jer ne smiju da zapostave kućne poslove.

57 Pored toga, opština obezbjeđuje pernice, olovke i drugi pribor za školu djeci kojima je potrebna pomoć. Iako ta pomoć nije strogo usmjerena na djecu iz RE populacije, zvaničnici su izjavili da je u prošloj godini otprilike 330 njih dobilo takvu vrstu pomoći i da najvećim dijelom pripadaju RE zajednici.

58 Jedan od učesnika je spomenuo da ako ljudi žele da pomognu sa odjećom koja im nije potrebna, ne bi trebalo da je donose Crvenom krstu, jer su čuli „prvo otvore da vide šta je dobro i šta može njima koristiti, a tek onda to prosljede RE populaciji“.

” Veoma je važno. Kroz obrazovanje stižeš do cilja, a cilj je da živiš normalno. Normalno u smislu da ne moraš da kopaš da bi živio“.

Iako većina roditelja osjeća odgovornost za dječije obrazovanje, ali doduše, često im je teško „da šalju djecu u školu kad znamo da neće moći da se zaposle“. Drugi razlog što djeca napuštaju školu je usljed **migracija**, jer se ne mogu adekvatno ponovo upisati nakon što se vrate za nekoliko godina. Tradicionalni nedostatak integracije, gdje RE djeca ne razvijaju bliske društvene veze sa drugom djecom, takođe negativno utiču na njihovu motivaciju za nastavak školovanja:

” Dešava se da djeca ne žele da idu u školu, jer nemaju šta [čisto] da obuku. Ostala djeca ih ismijavaju i nazivaju ih ciganima“.

Facilitator je ove lične priče potkrijepio istraživačkim podacima koji pokazuju da se najveća „etnička distanca“ u opštoj populaciji mjeri u odnosu na RE populaciju. Kao i u drugim opštinama, facilitator smatra da ovdje postoji rodni uticaj, zbog ugovorenih brakova⁵⁹.

Glavni problem RE djece u obrazovanju je **jezička barijera**. Na osnovu svjedočenja facilitatora, kod kuće govore ili romski ili albanski jezik. On smatra da treba posvetiti više pažnje djeci iz ove populacije, umjesto da se zanemaruje činjenica da „ponekad ne znaju slova u VII ili VIII razredu“. Naveo je reakciju učitelja kojem je predočena ova preporuka:

” Dovoljno je da prođu ako mogu nešto da prepoznaju, i to je to“.

Sličan odnos nastavnika je navelo i nekoliko roditelja. Na pitanje da li su njihova djeca **diskriminirana**, oni su kazali:

” Moje dijete ne tretiraju kao ostale. Izvinite ... ošamarili su mi dijete. Čak ne ni u školi, već u vrtiću“.

Još jedna osoba se sjetila da ga je učitelj (koga je on imenovao) pitao: „Odakle si došao? Iz Indije?“, i tvrdi da njegovo dijete i u današnje vrijeme tretiraju na sličan način⁶⁰.

Zvaničnici opštine su izjavili da je situacija u obrazovanju i drugim oblastima obuhvaćenim ovim istraživačkim projektom bolja u Podgorici u odnosu na ostale crnogorske opštine, zbog činjenice da je Podgorica administrativni, obrazovni i finansijski **centar zemlje**. Oni smatraju da RE populacija sve više svjesna važnosti obrazovanja. Iako su izjavili da „procenti nisu spektakularni“, broj djece koja pohađa školu raste iz godine u godinu. Pored toga, pomenuli su da opština saraduje sa Romskim savjetom na izgradnji romskog kulturnog centra – građevinsko zemljište je obezbijedila opština, a lokalne vlasti su platile sve komunalne troškove.

Stanovanje

Stambena situacija RE populacije u Podgorici se **značajno poboljšala** novim stambenim objektom koji je izgrađen u naselju Konik⁶¹. Jedan učesnik je objasnio razliku:

59 Tvrdio je da bi saradnici i školska administracija morali na to reagovati, umjesto da to smatraju kulturnim običajem RE populacije kao razlogom njihove neaktivnosti. On ističe da je prije 50 godina to bilo normalno za opštu populaciju, ali da su uspostavljene institucije i da se ipak poštuje zakon.

60 Učesnici su kazali da RE djeca uglavnom sjede u zadnjim klupama, što se negativno odražava na njihovu sposobnost da prate predavanja.

61 Predstavnik lokalnih vlasti je izjavio da je oko 170 stambenih jedinica izgrađeno kroz Regionalni stambeni program i da su oni najvećim dijelom dodijeljeni raseljenoj RE zajednici sa Kosova.

” Nedavno smo ušli u nove zgrade, nakon 20 mučnih godina tokom kojih smo spavali u trošnim barakama, sa vodom, prljavštinom i smećem svuda oko nas. Sedamnaest godina smo spavali u barakama i kontejnerima u kojima niste mogli ni dahnuti“.

Novi stanovi, međutim, nisu u vlasništvu RE populacije, već su umjesto toga potpisali ugovor po kojem (na osnovu veličine), pored komunalnih troškova, treba platiti i malu mjesečnu stannarinu⁶². Facilitator smatra da će to biti veliki problem u budućnosti jer porodice koje žive od socijalne pomoći teško mogu preživjeti nakon što plate komunalne usluge i stannarinu (koji se procjenjuju da ukupno iznose oko 100 eura). Predstavnici opština se slažu sa ovim mišljenjem, ali su izjavili da RE zajednica mora da posveti više pažnje održavanju prostora stambenog objekta koji im je dodijeljen i moraju da budu svjesni obaveza koje imaju u pogledu plaćanja komunalija⁶³. Na Koniku ima mnogo porodica koje žive u privatnom smještaju ili barakama, ali koje se ne kvalifikuju za socijalni stan⁶⁴. Ogromna većina RE koja živi izvan novog socijalnog objekta živi u barakama koje su izgrađene bespravno. Kako se navodi, složene procedure u vezi legalizacije, zajedno sa visokim troškovima, su glavni razlog zašto je samo mali broj porodica pokrenuo ovaj proces⁶⁵.

Srećom, javni **prevoz** dobro funkcioniše i RE zajednica je dobro povezana sa ostatkom grada. Što se tiče pitanja integracije, neki od njih bi najradije živjeli van Konika sa drugim nacionalnostima kao prvim susjedima:

” Nekada sam živio, i to je sjajno. Drugačiji mentalitet, drugačije ponašanje. (...) Ne mogu pobjeći od onoga što jesam, ali mislim da i drugi ljudi u našoj okolini treba da budu dobrodošli“.

U isto vrijeme, manja grupa njih preferira život u naselju gdje živi samo RE populacija. Prema mišljenju facilitatora, to ima veze sa činjenicom da su čak i nove stambene jedinice izgrađene u mjestu u kojem žive samo RE ljudi, što je imalo efekat izolovanja. Isto kao u slučaju Berane, nijedna druga lokacija nije ponuđena, pa je situacija ličila na dilemu „uzmi ili ostavi“.

Zapošljavanje

Facilitator smatra da problemi sa zapošljavanjem imaju više izvora, ali tokom razgovora su nastala dva glavna pitanja: pitanje **državljanstva i nedostatak senzibiliteta** od strane poslodavaca. Očigledno je da ovdje zapravo možemo vidjeti dvostruke standarde koje društvo primjenjuje na RE populaciju, kada insistira na nedostatku obrazovanja. Kako objašnjava:

” Imamo srednjoškolca koji ima diplomu električara, kao najbolji u razredu... (...), ali kad je trebao da radi, poslodavac mu ne bi davao velike projekte, jer je Rom, pa nije želio da nešto zabrlja. To jako demotiviše“.

62 Prema kazivanju facilitatora, porodica koja živi u stanu od 60 kvadrata morala bi da plati između 20-25 eura.

63 Predstavnici su naveli slučaj kada je jedan od stanova dodijeljenih RE porodici pretvoren u centar za reciklažu. Pored toga, kao suprotni primjer korektnog ponašanja naveli su raseljene ljude koji su pristigli iz Bosne u periodu 1991-1995. godine, sa kojima nemaju nikakvih problema.

64 Ova grupa je odlučno napustila Kamp 1 i Kamp 2 na Koniku, zbog lošeg stanja. Međutim, projekat socijalnog stanovanja obuhvatio je samo one koji su u to vrijeme živjeli u kampovima.

65 Facilitator je procijenio da je oko 100 porodica podnijelo zahtev za legalizaciju, dok je samo 40 njih pristupilo izradi elaborata (detaljnog) i očekuje se da će ga zaista i završiti.

Na Zavodu za zapošljavanje ima mnogo pripadnika RE populacije, uključujući one sa statusom stranca koji bi (trebalo) da imaju ista prava, osim prava glasa. Međutim, RE populaciji često nedostaju kvalifikacije i raznovrsnost kompetencija. Ipak, mnogi pripadnici RE populacije tvrde da to nije glavni problem. Jedan od njih objasnio je svoje iskustvo sa Zavodom:

” *Trenutno nisam prijavljen na Zavod. Posljednji put sam bio 2010/2011. godine. Otišao sam tamo, našli su mi posao ... da pakujem kese [naziv supermarketa]. Otišao sam tamo i donio slike i dokumente. Pogledala me: „Kako se zovete?” - „Ajaziz”. „Dobro, dajte mi slike i biografiju, nazvaćemo vas”. Nikada nisam primio telefonski poziv i rekao sam sebi da me više nikada neće vidjeti u Zavodu.”⁶⁶*

Oni koji rade imaju status državljana, ali uglavnom rade u samo dva javna preduzeća u koja opšta populacija oklijeva da ode – „Čistoća” i „Zelenilo”⁶⁷. Mnogi u RE populaciji su nezadovoljni takvom situacijom. Jedan učesnik je pojasnio zašto ne želi da bude zaposlen u ova dva preduzeća:

” *Moj otac je radio u komunalnom preduzeću „Čistoća” 30 godina, i ja sam tamo mogao raditi da sam htio. Ali nisam htio. Ne stidim se da odem negdje i kopam za 2 ili 5 eura. Ne sramim se nijednog posla, ali tamo neću da radim. Zašto? Jer će moje dijete reći: “Neću da se školujem, imam mjesto za rad u ... Tamo mi je zagarantovan posao”.*

Ostatak RE populacije uglavnom preživljava kombinacijom **socijalne pomoći** i prikupljanjem sekundarnih sirovina. Problem sa privatnim poslovima koji se nude RE populaciji sastoji se od **kratkoročnog ugovora** (3-6 mjeseci) sa platama koje nisu bitno veće od socijalne pomoći⁶⁸. Najčešće, razlika ne prelazi 50-80 eura, a RE populacija se pita kako da preživi ostatak godine. Slično tome, objavljeno je da stručno usavršavanje u Zavodu za zapošljavanje nije dobro primljeno u RE zajednici zbog trajanja (3-6 mjeseci) tokom kojeg ljudi koji nemaju stalni prihod ne mogu da izdrže često pristustvo.

Što se tiče tretmana na tržištu rada, facilitator se podsjetio slučaja auto mehaničara RE nacionalnosti, koji je bio jedan od najboljih tokom stručnog usavršavanja, i koji se prijavio za posao gdje su mu direktno rekli:

” *Žao mi je, ne mogu da te zaposlim jer neću imati dovoljno mušterija.”*

Trenutno postoje **medijatori** u oblasti zapošljavanja, ali njihova radna mjesta se finansiraju iz HELP projekta, umjesto države ili opštine. Podgorica je rijedak primjer gdje postoje medijatori u zapošljavanju. Njihova glavna svrha je da podstiču nesmetanu komunikaciju kada RE populacija dođe u Zavod, da ih informišu o politikama i aktivnim mjerama za zapošljavanje, itd. Ipak, više učesnika u fokus grupi u kojoj su učestvovala RE žene nije čulo za medijatore u oblasti zapošljavanja:

” *Ne znam ko je naš medijator [saradnik], niti gdje se nalazi”*

⁶⁶ Ista iskustva dijele i žene pripadnice zajednice sa kojima smo razgovarali. Jedini poslovi koji im se daju vezani su za čišćenje.

⁶⁷ Jedan učesnik je istakao da ne postoji nijedan RE koji vozi javni autobus, pa čak ni kamion za odvoz otpada.

⁶⁸ Svako ko ima prebivalište u Crnoj Gori ima pravo na socijalnu zaštitu.

Svi akteri prepoznaju da je problem **prosjačenja** i dalje veoma prisutan. Jedan učesnik je čak otišao toliko daleko da tvrdi:

” *To je najveći problem koji postoji. Čak je i veći od diskriminacije.*”

Facilitator za opštinu Podgorica tvrdi da ove porodice nemaju drugi način za opstanak, jer ne mogu da dobiju posao i ne primaju socijalnu pomoć. RE majka s kojom smo razgovarali dala je isto mišljenje:

” *Neko nema ništa da jede. Opet je bolje prositi nego krasti.*”

Ipak, većina članova RE zajednice s kojom smo razgovarali potvrdila je svoju volju da rade:

” *Radije bismo svi radili nego prosili. Svi bismo željeli da radimo, tako da možemo da živimo kao ostali ljudi.*” Drugi učesnik je dodao: „*Ne bih radio na nelegalnom poslu. Sve legalno, bih, ako bog da, prihvatio.*”

Facilitator smatra da su krive institucije jer ne sprovode zakon koji bi djecu sklonio „sa ulice”. Na to je dodao da je broj djece koja prose prilično nizak (15-20) i da bi se o njima lako pobrinulo da ima dovoljno volje⁶⁹. Jedan učesnik je opisao svoje lično iskustvo sa porodicom koja prositi:

” *Moj komšija. Svakog dana sam ga čuo kako tuče djecu i ženu. Da idu u grad da prose i da donose novac kući, po svaku cijenu. (...) Vremenom to postaje biznis.*”

Na pitanje zašto to nije prijavio vlastima, objasnio je:

” *Htio sam, kad sam vidio da ih tuče. Rekao sam mu ‘zašto to radiš?’, ali on mi je odgovorio da to nije moj problem, jer su to njegova djeca.*”

Predstavnik opštine je potvrdio da problem postoji, ali je napomenuo da je situacija u Podgorici bolja u odnosu na ostale regione Crne Gori.

” *Bio sam u Pristanu (dio Ulcinja) prošlog vikenda i bilo je bukvalno 20 njih koji su prosili. U Skadru (grad u Albaniji, blizu crnogorske granice), situacija je još mnogo gora.*”

Ipak, rekao je da pitanja vezana za prosjačenje moraju biti riješena naporima same zajednice - nijedno vanjsko djelovanje ne može pomoći. Izjavio je da sarađuju sa nekolicinom mladih pripadnika RE zajednice koji bi mogli postati vođe zajednice i mogli bi ubijediti cijelu zajednicu da promijeni svoje ponašanje.

⁶⁹ Navodno, predstavnici Ministarstva rada i socijalnog staranja su svjesni ovih slučajeva i znaju (po imenu) svako dijete i porodicu koji se bave prosjačenjem.

Zdravstvena zaštita

Prema mišljenju facilitatora, situacija u oblasti zdravstva je nešto bolja u odnosu na druge oblasti, barem za one koji imaju riješen pravni status⁷⁰. Ovaj deo RE populacije koji je izabrao ljekare i medicinske usluge je na zadovoljavajućem nivou. Pripadnici zajednice su takođe izjavili da se njihova djeca redovno vakcinišu. Članovi RE zajednice sa kojom smo razgovarali prijavili su veliki broj narukomana u Domovima zdravlja:

” Bukvalno provale u Dom zdravlja, u injekcionu sobu. (...) Poznavao sam momka koji je, nakon prepirke, iz Doma zdravlja uzeo cijelu „sivu kutiju“

Iako ovo nije problem koji posebno pogađa RE populaciju, to je jedini slučaj kada je RE zajednica dobrovoljno govorila o problemima vezanim za drogu u svojoj zajednici⁷¹.

Kao i u drugim oblastima, kazali su da je, po njihovom mišljenju, **diskriminatorno ponašanje** pojedinih zdravstvenih radnika:

” To sam vidio svojim očima. Čim odete u stari Dom zdravlja ... (...) jedna žena je imala lakšu ranu na nozi i doktorica je 2 minuta pažljivo čitala šta joj se desilo. Zatim je prešla na moju tetku, koja ima ozbiljno narušeno zdravlje srca zbog dijabetesa ... ne znajući šta nije u redu sa njom, jedva da je bacila pogled na izvještaj“⁷²

Učesnici romske i egipćanske nacionalnosti sa kojima smo razgovarali napravili su jasnu razliku između tretmana koji imaju u Domu zdravlja na Koniku, u poređenju sa Domom zdravlja na Starom aerodromu:

” Na Starom Aerodromu ljekari su bolji. Drugačije je u poređenju sa Konikom, mnogo su ljubazniji. (...) Imaju više volje“. Druga učesnica je to nadalje objasnila: „Imala sam problema sa ljekarom na Koniku, pa sam se odjavila. Prema svojim pacijentima se nije ponašala poput ljekara. Umjesto toga, bila je pod uticajem alkohola i vrištala bi na mene. Rekla sam joj da se prema meni mora ponašati kao da nisam Romkinja, već jednako kao prema bilo kom drugom. Jednom je izbacila moju prijateljicu iz ordinacije“.

Trenutno u Podgorici postoje dva **medijatora** u oblasti zdravstva i njihova radna mjesta su sistematizovana⁷³. U ovoj oblasti bi moglo bi doći do većeg poboljšanja usmjeravanjem pažnje na vrijednost obrazovanja, **preventivnu njegu**, naročito u oblasti reproduktivnog zdravlja. Ovo je facilitator dalje obrazložio:

” Nedovoljno se radi u pravcu prevencije polno prenosivih bolesti. (...) Možda bi ovo mogla biti dodatna uloga medijatora, (...) posebno kod

70 Za one koje imaju neriješen status, medicinske usluge su skupe (npr. 700 eura za porođaj), pa ljudi često koriste tuđe zdravstvene knjižice.

71 Predstavnik opštine je izjavio da je Kancelarija za prevenciju bolesti zavisnosti osnovana u Podgici i da radi i sa zavisnicima iz RE populacije.

72 Neka od loših iskustava koja su prijavili je da moraju čekati mjesecima na pregled kod specijaliste. Ipak, drugi članovi fokus grupe reagovali su da to nisu samo pitanja koja se tiču RE populacije, već su pokazatelj stanja u kojem se nalazi zdravstveni sistem uopšteno.

73 Koliko je facilitatoru poznato, nekad su ih plaćali kroz HELP projekat, ali sada troškove pokriva Ministarstvo zdravlja.

*mlađih uzrasta kada žene stupaju u brakove sa malo ili nikakvim zna-
njem“.*

Generalno, RE populacija je izjavila da odlazi kod ljekara samo kada su bolesni ili im je potrebna ljekarska kontrola. RE zajednica je istakla da bi željela da dobije neku vrstu **finansijske pomoći** koja je posebno namijenjena za kupovinu lijekova:

” *Ima tableta koje nam pomažu, ali ne možemo nigdje da ih kupimo. A ove koje pijem ... kutija košta 27 eura. To je puno i moram ih stalno uzimati, zbog tromboze. (...) Ponekad nam daju recept, ali mi ipak moramo da ih platimo“.*

Predstavnik lokalnih vlasti je izjavio da je opština smanjila obim djelovanja u ovoj oblasti zbog velike centralizacije zdravstvenog sistema pri Ministarstvu zdravlja. Djeluju uglavnom kroz edukativne kampanje fokusirane na prevenciju loših zdravstvenih navika. Predstavnik je istakao važnost edukovanja, posebno vezano za reproduktivno zdravlje, kao jedan od glavnih problema u ovoj oblasti:

” *Sve počinje od edukovanja – bez edukovanja, posebno vezano za repro-
dukciju, stvaraju se stambeni problemi, jer ne možemo uvijek dodijeliti
dovoljno stambenih jedinica. To onda utiče na status zaposlenosti i nivo
obrazovanja novih generacija. To je začarani krug, uvijek krug“.*

Tivat

Tivat je jedina opština u ROMACTED programu u kojoj veličina egipćanske populacije prevazilazi romsku. Prema podacima iz popisa stanovništva 2011. godine, u Tivtu ima gotovo 10 puta više Egipćana nego Roma, 335 naspram 35. Oni uglavnom žive u četiri naselja: Gradiošnica, Marići, Lovanja i 7. jul.

Prema mišljenju svih aktera sa kojima smo razgovarali, status RE populacije u opštini Tivat u posljednje vreme je značajno poboljšan. Iako bi trebalo učiniti mnogo više kako bi se RE populacija približila uslovima života opšteg stanovništva, u poređenju sa većinom ostalih opština u ROMACTED-u, čini se da je Tivat u **najpovoljnijem** položaju. U mnogom pogledu se čini da je to sporedna pojava s obzirom da je opština finansijski jaka i nalazi se na primorju. Drugim riječima, mnogo više od ostalih su bili u poziciji da „daju novac umjesto praznih obećanja“ i pruže materijalnu podršku za preporučene socijalne programe.

Obrazovanje

U generalnom smislu, RE populacija u Tivtu trenutnu situaciju u oblasti obrazovanja vidi na pozitivan način. Predstavnici RE zajednice, lokalne samouprave, kao i facilitator, slažu se da danas RE populacija u Tivtu prepoznaje značaj obrazovanja. Kao rezultat toga, predstavnik opštine je rado izjavio da „u ovom trenutku nemamo nijedno dete koje bi trebalo da pohađa osnovnu školu, ali je ne pohađa“. Za razliku od mnogih drugih opština, RE populacija u Tivtu je dobila **široku podršku** od strane lokalne samouprave. Na primjer, obavijestili su nas da, dok država obezbjeđuje udžbenike za učenike prvih razreda, ostalo obezbjeđuje opština Tivat. Osim toga, lokalne vlasti plaćaju prevoz i godišnju stipendiju za one koji se upišu u srednju školu⁷⁴. Nepotrebno je reći da ovi programi ne pokrivaju cjelokupne troškove obrazovanja, ali se čine kao efikasno sredstvo za motivisanje djece koje ih ohrabruje da nastave sa školovanjem.

Posebno važnu ulogu u poboljšanju obrazovanja među RE populacijom imaju **saradnika**. Od 2015. godine, u opštini Tivat postoje dva saradnika. U ostalom dijelu Crne Gore ih plaća Ministarstvo obrazovanja, osim opštine Tivat, gdje ih finansira lokalna samouprava. Jedan od učesnika je objasnio korisnu ulogu saradnika na sljedeći način:

” *Da nema njih, ne bismo mogli ništa učiniti. Ona [ime saradnice] je mnogo pomogla mojoj djeci. (...) Možda su moja djeca išla u školu gladna, ali ona im je pružila mnogo. Zaista smo zahvalni“.*

Potencijalni razlog zbog kojeg saradnici u Tivtu imaju više uspjeha u poređenju sa većinom drugih opština takođe može biti u činjenici da su su rodno uravnoteženi. Naišli smo na situacije u kojima djevojkama nije prijatno da pristupe saradniku muškarcu na isti način kao što ženskoj osobi. Naravno, fokus je pomjeren ka povećanju **kvaliteta obrazovanja** koji dobija RE populacija, što bi im dalo dobre šanse da pređu na srednje obrazovanje ili čak na univerzitet.

Imajući to u vidu, naši sagovornici su identifikovali dvije glavne prepreke s kojima se suočava RE populacija u Tivtu - **jezik i migracije**. Naime, pripadnici RE populacije koji su došli sa Kosova imaju jezičku barijeru, što ih može spriječiti da napreduju istim tempom kao i opšta populacija. Prema

⁷⁴ Pored finansijskih, dodatni razlozi za uspjeh na koje smo naišli su i činjenica da su ljudi u opštini bolje informisani nego inače, a saradnici u oblasti obrazovanja potiču iz RE populacije.

riječima facilitatora, ta djeca u početku nisu pohađala vrtić, a kasnije u školi su komunicirala samo među sobom. Međutim, otkako su se uključili saradnici, oni su počeli da idu u vrtić nakon napunjene tri godine i tako uče jezik. Rezultati su opisani na sljedeći način:

” Sa poznavanjem jezika imaju iste šanse. Sada imamo djecu koja su sjajni učenici i koja idu na takmičenja“.

Jedan obrazovni problem na koji opština još uvijek nema odgovor je napuštanje školovanja usljed migracije. Ovo pitanje uglavnom pogađa RE populaciju sa statusom raseljenog lica, čije čitave porodice odlaze iz zemlje odjednom⁷⁵. Međutim, čak i ako se vrate, djeci je teško da nastave sa školovanjem nakon što su preskočili nekoliko razreda. U ovom trenutku, prema riječima naših sagovornika, nijedna škola u okolini nije licencirana za vanredno obrazovanje gdje bi mogli da nastave školovanje. Predstavnik opštine je kazao:

” To znači kada se ta djeca vrate iz Njemačke nakon dvije godine, ne mogu polagati nijedan ispit do petnaeste godine. Tek tada se mogu pridružiti, ali ne osnovnom obrazovanju, već Radničkom univerzitetu u Nikšiću ili Herceg Novom. Ali to nije to, nije takva vrsta obrazovanja, (...) ona nema kvalitet kao redovno osnovno obrazovanje“.

Stanovanje

RE populacija u Tivtu se takođe sastoji od domicilnih i raseljenih lica, i ovdje se pojavljuje obrazac jasne razlike između ovih podgrupa. U opštini Tivat postoje četiri naselja koja su pretežno naseljena RE populacijom: Gradiošnica i Marići, gde je domicilna RE populacija u velikoj mjeri uspjela da popravi uslove stanovanja; i 7. jul i Lovanja, gdje stambeno pitanje ozbiljno utiče na RE populaciju. Facilitator za opštinu Tivat je istakao da stanovanje predstavlja ključni problem za RE populaciju u Tivtu. Predstavnik opštine je upadljivu razliku opisao na sljedeći način:

” Znači, ako uporedimo naselja Gradiošnica i „7. jul“ ... to je kao ... ne znam ... upoređivanje Sunset Bulevara u Holivudu i nekog socijalnog naselja“.

Uprkos činjenici da je većina Roma i Egipćana u Tivtu kupila parcele i izgradila kuće koje su u njihovom vlasništvu, dva problematična naselja još uvek uglavnom leže na **privatnom zemljištu** na kojem romske porodice ne mogu da grade. Baraka u kojoj žive izgrađena je nakon zemljotresa 1979. godine od sekundarnog materijala. Kasnije su ljudi gradili bez ikakvih zakonskih ili građevinskih dozvola. U naselju „7. jul“ priključeni su na komunalnu mrežu i plaćaju struju i vodu. Ipak, u naselju Lovanja, članovi RE zajednice imaju samo **indirektan i djelimičan pristup struji**⁷⁶, vodi i javnoj kanalizaciji. Kako je objasnio jedan učesnik:

” To je bilo samo privremeno rješenje u vanrednoj situaciji prije mnogo godina, ali je ostalo tako“.

⁷⁵ Predstavnik lokalnih vlasti su izvjestili da vrlo često pripadnici RE populacije koji su deportovani iz inostranstva u Crnu Goru „kriju“ dokumenta drugih zemalja, što otežava njihovu integraciju: „Neki od njih uđu u proceduru za rješavanje pitanja državljanstva, a poslije 6 mjeseci saznamo da ta osoba već ima dokumenta na Kosovu. Nikada ne znamo koliko su informacije istinite“.

⁷⁶ Oni su, kako se saznaje, povezani na mrežu obližnje kompanije, koja im je dala praktično besplatnu dozvolu. Kao posljedicu toga, kod kuće imaju samo svjetlo, ali ne i bojlere, veš mašine itd. Električna energija koju dobijaju indirektno nema dovoljno snage za njihovo funkcionisanje, pa su prisiljeni da ručno peru odjeću. „To je slaba struja, nema kapacitet. Imali smo i žrtava, čak troje djece. Šest porodica je izgubilo domove, sve je izgorjelo. To se mora riješiti“.

Jasno je kako je to rješenje danas uspješno za RE populaciju:

” U naselju Lovanja nema osnovnih stvari koje su potrebne za život (struja, voda, kanalizacija] (...) svi su nervozni i depresivni, a kako ne bi bili. Oni žive na tuđoj zemlji, danom za dan, i ništa nije legalizovano“

Zapošljavanje

Čini se da je **bolji status** RE populacije na **tržištu rada** u Tivtu u poređenju sa većinom ostalih opština zasnovan na dva uslova: nešto bolja obrazovna sprema RE populacije i na tome što je Tivat popularna primorska turistička destinacija. Doduše, čini se da je RE populacija bolje informisana jer posao traži samostalno putem javnih konkursa. Takođe, počev od mjeseca marta, postoji mnogo prilika za dobijanje **sezonskih poslova** u turističkom sektoru. Prema facilitatorima, iako nema saradnika u oblasti zapošljavanja, članovi RE zajednice su dobro upoznati sa ovim mogućnostima i oni „*sami podnose zahtjeve, raspituju se i prijavljuju*“. Na osnovu ličnih svjedočenja, tokom sezonskog rada, tretman u Tivtu je isti za sve:

” Radili su na isti način kao i drugi. To je vjerovatno zato što je Tivat mala opština i tokom ljeta uvijek postoji manjak radne snage na sezonskim poslovima“

Izvan uslužnog sektora⁷⁷, većina članova RE zajednice je zaposlena u JKP „Čistoća“. Uprkos činjenici da je stopa zapošljavanja pripadnika RE populacije u Tivtu viša, i dalje im je „uskraćen“ **pristup** bolje plaćenim poslovima. Glavnu prepreku predstavlja obrazovanje iznad osnovnog nivoa. Iz opštine su nam rekli:

” Neko ko radi u opštini bi trebalo da ima najmanje srednju školu. Praktično možemo na prstima nabrojati sve ljude koji su završili srednju školu. U tome je problem“

Na pitanje o problemu **prosjačenja**, sagovornici su naveli slučaj jedne „kontroverzne porodice“. Ova porodica šalje djecu na prosjačenje i facilitator je navodno pitao da li ta djeca mogu privremeno da budu oduzeta zbog zanemarivanja. Međutim, to nije moguće u administrativnom smislu jer nemaju dokumenta⁷⁸. Na pitanje o prosjačenju, tome u prilog je predstavnik opštine dodatno kazao:

” Što se tiče Tivta ... nema šanse. Ponekad se događa, ali ne često. Kada se time bave, dolaze ovdje da prose iz drugih opština ili izvan Crne Gore“

U Tivtu postoje dvije vrste socijalne pomoći za RE populaciju. Jedna je državna preko Centra za socijalni rad, a drugu pruža opština Tivat. Opština daje jednokratnu pomoć (175 eura). Socijalna davanja iz Socijalnog centra zavise od veličine porodice (80-220 eura), a oni takođe pružaju dodatnu pomoć za medicinske potrebe (50 eura). Opština takođe obezbjeđuje školske torbe, udžbenike za djecu, finansijsku pomoć za školske ekskurzije, osim onoga što obezbjeđuje Ministarstvo prosvjete. Najveći dio iznosa socijalne pomoći ide na plaćanje računa.

⁷⁷ Predstavnicima lokalnih vlasti su izjavili da oko 25 žena radi u kuhinjama, plus one koje rade u hotelima kao sobarice. Oko 25 žena radi isti posao privatno. Navodno, zarađuju 300-400 eura mjesečno.

⁷⁸ Niko od članova nema dokumenta. Ne znamo zemlju porijekla niti gdje su sada registrovani. Neće da daju informacije, bez državljanstva su.

Zdravstvena zaštita

Na osnovu podataka koje smo prikupili, čini se da RE populacija koja živi u Tivtu nema velikih zdravstvenih problema, posebno u poređenju sa drugim opštinama. To, naravno, ne znači da mnogi pripadnici RE zajednice nemaju ozbiljne zdravstvene probleme koji mnogo manje pogađaju opštu populaciju. Ipak, tokom razgovora i fokus grupa potvrdili smo da najveći dio RE populacije u Tivtu ima svoje izabrane ljekare, vakcinisani su i posjećuju ljekara na manje ili više redovnoj bazi. Jedan učesnik se kazao:

” Iz mog ličnog iskustva, svaki put kada sam tamo (u bolnici), ima poneka Romkinja ili Egipćanka. Da li su tamo samo radi kontrolnog pregleda ili neke vakcine, nisam siguran, ali uvijek ih vidim“.

Međutim, slično kao u ostalim opštinama, zdravstveni problemi koji pogađaju RE populaciju nastaju zbog lošeg životnog stanja. Na naše pitanje šta opština može da uradi u cilju poboljšanja stanja u oblasti zdravstva, facilitator je jasno kazao:

” Prvo, moraju se promijeniti uslovi stanovanja. To je ključno. To je minimum koji se može očekivati. Njihovo zdravstveno stanje bi se promijenilo ukoliko bi se poboljšali njihovi uslovi stanovanja“.

Drugi pripadnik zajednice je to sažeo na sljedeći način: „Oni koji žive u dobrim uslovima osjećaju se dobro, njihova djeca idu u školu... dok oni koji žive u lošim uslovima, kao što su naselja Lovanja i „7. jul“, obično imaju zdravstvenih problema. Posebno zimi“.

Što se tiče postupanja prema RE populaciji u interakciji sa zdravstvenim radnicima, većinom su utisci pozitivni:

” Većina njih [ljekara] su dobri. Ponekad možete naići na nekoga ko je zaista takav kakva je ona (ljekarka sa predrasudama), ali uglavnom, što se zdravstva tiče ... nisu loši“.

Ulcinj

Među svim opštinama u kojima se sprovodi ROMACTED program, Ulcinj ima najmanje RE stanovnika (232), na osnovu podataka popisa stanovništva iz 2011. godine. Otprilike dvije trećine od ovog broja je romsko stanovništvo (159). Najveća zastupljenost RE populacije može se naći u sljedećim naseljima: Totoši, Pinješ, Kodre, Đerane i Bijela Gora.

Obrazovanje

Čini se da je lokalna samouprava u Ulcinju u potpunosti svjesna problema sa kojima se suočava RE populacija u oblasti obrazovanja. Ipak, oni tvrde da se u posljednjih 10 do 15 godina situacija znatno poboljšala, jer se broj romske i egipćanske djece u obrazovnom sistemu **značajno povećao**. Na osnovu mišljenja facilitatora, najbolja situacija je u naselju Totoši, gdje žive Egipćani⁷⁹, zatim u Pinješu, Kodre i Đeranu. Situacija je nesumnjivo najviše zabrinjavajuća među RE populacijom u Bijeloj Gori, gdje navodno nema ni struje ni vode. Generalno, članovi RE zajednice kažu da prepoznaju važnost obrazovanja. Ipak, očigledno je da neki od njih sumnjaju u vezu između obrazovanja i poboljšanja kvaliteta života. Jedan otac je objasnio poteškoće u školovanju djece u trenutnom okruženju:

„*Ja sam završio srednju školu i počeo sam da čistim smeće po gradu. Kada sam svojoj djeci, koja su bila u osnovnoj školi, rekao „idite u školu i učite“, oni su odgovorili „zašto da idemo u školu kada si ti završio[srednju školu] i još uvijek radiš po smeću?“*

Jedna romska majka podijelila je isti opšti utisak da je obrazovanje od ključne važnosti, istovremeno izjavljujući da je naročito teško školovati djecu u situaciji u kojoj se trenutno nalaze:

„*Mnogo puta ih ne šaljem u školu. Oni idu bez knjiga i bez odjeće i obuće“*
Druga osoba je dodala: „*Kada treba da idu na ekskurziju, nikada ne mogu da idu, jer nismo u mogućnosti da to priuštimo ... ne slažemo se sa školskim drugovima jer postoji to što nas dijeli“*

Facilitator za opštinu Ulcinj tvrdi da RE populacija besplatno⁸⁰ dobija udžbenike za osnovnu školu. Predstavnik opštine je izjavio da oni jedva imaju ikakvu **nadležnost** što se tiče obrazovne politike, ali pokušavaju da pomognu sponzorisanjem sportskih aktivnosti i obezbjeđivanjem školske opreme. Uprkos činjenici da se, na primjer, udžbenici obezbjeđuju, postoje **brojni troškovi za školovanje koji** su „nevidljivi“ vlastima, tvrde RE roditelji. Iako cijene pomoć koju dobijaju, uglavnom im je najteže da obezbijede novac za hranu, obuću, odjeću a, naročito, prevoz⁸¹, koji nije organizovan. Što se tiče visokog obrazovanja, oni su naveli da su glavni problemi troškovi za školarinu i smještaj:

„*Imaju prednost [RE iz Podgorice] ... jer se tamo nalaze univerziteti ... dok mi moramo da plaćamo smještaj, prevoz, hranu i piće“*

79 Kada je u pitanju i jezik, Egipćani su u boljoj situaciji jer govore albanski jezik, koji je dominantan u Ulcinju. Romi, s druge strane, govore samo romski, što ih dovodi u lošiju situaciju, jer su im potrebna dva strana jezika - crnogorski i albanski - za osnovno funkcionisanje.

80 Ipak, on takođe kaže da ova praksa često odstupa od zakona, jer su knjige ponekad stare, poderane, iscrtane itd.

81 Učesnici koji žive u naselju Pinješ su govorili o nedostatku prevoza za djecu koja pohađaju školu. Očigledno, lokalna samouprava pokriva prevoz djece koja žive na udaljenosti od škole više od 4 km, dok je njihovo naselje udaljeno „samo“ 3 km.

Ipak, kada im se jednom predoči informacija da su državni univerziteti sada besplatni, veliki dio grupe nije bio svjestan te činjenice. U Ulcinju trenutno nema **saradnika** u oblasti obrazovanja. Facilitator smatra da bi zapošljavanje najmanje jednog saradnika bilo neophodno. Ipak, smatra da bi njihove zadatke trebalo proširiti. Osim posredovanja između školske uprave i roditelja, trebalo bi da oni djeci pomažu u domaćim zadacima, jer roditelji to često ne umiju.

Svaka grupa aktera sa kojom smo razgovarali prepoznaje činjenicu da RE populacija nema jednake šanse za obrazovanje u poređenju sa opštom populacijom. Jasan pokazatelj toga je rano napuštanje škole od strane RE djece. Prema izjavi facilitatora, djevojčice obično napuštaju školu godinu ili dvije ranije od dječaka (5. - 6. razred) kako bi im pomagale u kućnim poslovima ili „kako bi se pripremile za **rani brak**“⁸². Jedna učesnica je iznijela objašnjenje za rodne razlike u pogledu učinka u školi koje se zasnivaju na kulturi:

” *Sada da [rodna ravnopravnost], ali prije su muškarce tjerali mnogo više. Sa djevojčicama je bilo „sjedi kod kuće i radi kućne poslove“, ali sada je to malo ravnopravnije “*

Predstavnik lokalne samouprave je takođe prepoznao „razlike u mentalitetu“ što se tiče **rodnih razlika** u obrazovanju. Pripadnici romske zajednice potvrđuju da ugovoreni brakovi nisu isključivo stvar prošlosti, ali na to gledaju drugačije u odnosu na opštu populaciju:

” *... momak koji ima 21 godinu ... nema romskih djevojaka za njega u Ulcinju, morao bi da upozna nekoga izvan grada ... ili da to ugovori kako bi se oženio. Ima 21 godinu i nije oženjen, to je već prekasno za nas. Još tri godine i niko mu ne bi dao [kćerku]. Nećemo moći ni da mu ugovorimo brak“.*⁸³

Za one koji ostaju u obrazovnom sistemu, najozbiljnija prepreka je **diskriminatorski tretman** u učionici. Jedan pripadnik RE populacije u Ulcinju, ispričao nam je jedan od najozbiljnijih slučajeva **segregacije** u obrazovanju. Opisao je slučaj za koji smatra da je pokušaj kreiranja odvojene učionice u osnovnoj školi „Josip Broz Tito“:

” *Postojala su tri razreda na albanskom jeziku, ali bilo je previše učenika [više od 28], tako da su oni (školska uprava) sastavili drugi razred i uzeli romsku i egipćansku djecu, dodali djecu koja su dolazila iz seoskih područja i smjestili ih u jedan razred. Dakle, od ostalih razreda su napravili elitu, i sastavili jedan razred sa Romima i Egipćanima i novopridošlom djecom u Ulcinju i Crnoj Gori“.*

Na pitanje o reakcijama, objasnio je:

” *Čak sam razgovarao i sa direktorom škole ... bilo je i svađa, ali on mi je jednostavno rekao, „Ako želite, mogu da vratim vaše dijete tamo gde je bilo prije [u prvobitni razred]. Mene nije zanimalo samo moje dijete, drugi roditelji nisu ni znali šta se dogodilo ... (...) pa niko nije ni „podigao glas“.*

82 Takođe je ukazao na važnu razliku između ugovorenih i prinudnih brakova, posebno kada je reč o maloljetnim osobama za koje je potrebna saglasnost roditelja. U drugim opštinama primijetili smo značaj ove razlike, jer mnogi RE tvrde da ovo prvo nije problem. Učesnice su objasnile promjene koje su se vremenom dogodile: „Upoznala sam ga [muža] kada sam se udavala ... tako je bilo i ranije. Sada nije tako, sada idu u školu“

83 Muški učesnici fokus grupe su izjavili da je po njihovom uvjerenju starost od 23-24 godine granica, nakon čega je „voz prošao“.

O kreiranju etnički podijeljene učionice koja se sastojala od romske djece sa još 2-3 albanske djece iz seoskih područja, je bilo ponovo govora tokom fokus grupe. Manje dramatični načini na koji se RE djeca demotiviraju da pohađaju školu uključuju sjedenje u zadnjim klupama. Dok smo primijetili slične događaje koji se dešavaju u drugim opštinama u Crnoj Gori, rijetko smo sreli roditelje koji spremno tvrde da profesori ili nastavnici otvoreno koriste diskriminatorni jezik u učionici. Jedna majka je prijavila nastavnika koji je prijetio učenicima koji su se neprimjereno ponašali sa „staviću vas u zadnju klupu sa Romima“.

Stanovanje

U novije vreme nije bilo projekata sa ciljem izgradnje stambenih jedinica za romsku i egipćansku populaciju⁸⁴. Posljednja takva akcija sprovedena je tokom 1970-ih, kada je domicilno egipćansko stanovništvo „premješteno“ iz centra grada u periferiju, u naselje Totoši. Predstavnici lokalne samouprave su nam rekli da je stanovanje najvažnije pitanje za RE populaciju, ali da opština to ne može sama da riješi. Oni su opisali svoje mogućnosti u pogledu davanje zemljišta na kojem RE populacija može graditi i ukidanja komunalnih troškova kao načina pozitivne diskriminacije. Ipak, za njih, bez pomoći donatora ili države, nema mnogo nade za značajna poboljšanja.

Pripadnici RE populacije su **ilegalno** naselili zgradu nekadašnje fabrike u Bijeloj Gori. Ovaj prostor je improvizovani stambeni objekat, bez vrata, prozora, struje i vode⁸⁵. Kako se saznaje, opština ne preduzima nikakve mjere da ih iseli ili da riješi njihove probleme. Često je pravni status zemlje u kojoj živi RE populacija neriješen. Na primjer, u jednom dijelu naselja Pinješ živjelo je romsko stanovništvo 30-40 godina, zemljište je bilo u vlasništvu opštine, ali sada je u vlasništvu privatnih građana/kompanija. Novi vlasnik traži finansijsku nadoknadu iznad tržišne cijene, što onemogućava RE populaciji da je plati:

” Kupili smo od njegove ćerke, sada se pojavio, pravi „vlasnik“. Sada smo na sudu“.

I ostali učesnici su pomenuli troškove procedure:

Moramo da se prijavimo za legalizaciju, ali problem za sve Rome i Egipćane su troškovi legalizacije, koji zavise od lokacije“.

Iz opštine su nam rekli da ne rade aktivno na rješavanju problema ilegalnog stanovanja, jer bi rušenje ili iseljenje stvorilo dodatni problem, a ljudi iz RE populacije bi bili čak i više ugroženi.

Facilitator je kazao da opština treba da radi na smanjenju troškova legalizacije kako bi podstakla taj proces. Kao i u drugim opštinama, RE populacija u Ulcinju je takođe voljna da živi zajedno sa drugim nacionalnostima, iako smatraju da bi opšta populacija bila protiv toga:

” Mislim da bi samo možda 5% željelo da nas ima za komšije. (...) Komšije, zamislite da se sprijatelje sa nama ili tako nešto, ne daj Bože“.

Putna infrastruktura je još jedno pitanje na koje su naši sagovornici često ukazivali. Situacija u naselju Totoši je zadovoljavajuća, osim tokom izuzetno kišnih sezona. U drugim naseljima situa-

84 U ovom istraživanju tretiramo romsku i egipćansku populaciju kao pripadnike iste etničke grupe. Međutim, Ulcinj je jedina opština u kojoj su sagovornici istakli značajnu distancu između ove dvije grupe. Facilitator tvrdi da se ta distanca manifestuje nedostatkom volje za stupanje u mješovite brakove. Nadalje, iako se suočavaju sa mnogim istim problemima, naselja u kojima žive imaju različitu „kulturu stanovanja“.

85 U ostalim naseljima su uglavnom priključeni na lokalnu komunalnu mrežu, ali priznaju da račune plaćaju neredovno.

cija je „veoma loša“, prema riječima facilitatora. Pripadnik zajednice je to potvrdio i prisjetio se da su dobili odgovarajući pristup svom naselju samo zato što je opštem stanovništvu bio potreban prolaz do groblja:

” Prolazimo kroz groblje da bismo stigli do naših domova. Postoji pješački put, ali se ne može proći zbog zmija. Sada je zatvoren. Kolima možemo proći kroz groblje“.

Članovi RE zajednice su dodali da javni prevoz u Ulcinju „ne postoji“. RE populacija koja živi van Totoša i Pinješa takođe je navelo loše funkcionisanje infrastrukture javne rasvjete⁸⁶.

Zapošljavanje

Što se tiče zapošljavanja, izvan JKP „Čistoća“, članovi RE populacije uglavnom rade u **zanatstvu** i **trgovini**. Ograničeni opseg tipičnih poslova na kojima je angažovana RE populacija potvrdila je svaka grupa sa kojom smo razgovarali. Muškarci sa kojima smo razgovarali navodili su da najčešće rade na sezonskim poslovima, kao što su čistači plaže, momci koji rade na otvorenom u kaficima i restoranima ili bilo koji drugi loše plaćen posao za koji nije potrebno imati radnu biografiju. Čini se da su žene u još gorjoj situaciji, jer one čak i ne rade. Na osnovu njihovog iskustva, poslodavci se prema njima ponašaju **nepovjerljivo** i nadgledaju njihov rad iz straha da će nešto ukrasti od inventara:

” (...) Kao da si bandit. (...) Pomno te posmatraju, pretvarajući se da rade. Namjerno ti ostave nešto da bi te provocirali, da vide da li ćeš to uzmeš ili ne“.

Iako su prijavljeni na Zavod za zapošljavanje, tvrde da nisu pohađali nijedan kurs. Predstavnik lokalne samouprave smatra da je mogućnost opštine da pomogne ograničena, preko Sekretarijata za ekonomiju koji može dati neke podsticaje za zapošljavanje i malim i srednjim preduzećima. Lokalna RE zajednica ne dijeli ovo mišljenje. Oni ne smatraju da lokalna samouprava čini bilo šta kako bi poboljšala njihov položaj na tržištu rada:

” Kad god tražimo neki posao gdje se ne sakuplja smeće, niko neće da nas zaposli. (...) Zato što smo Romi. Neki od njih su imali predrasude da krademo, lažemo ... ali nas ne poznaju“.

Jedna žena je iznijela utisak da to nije samo slučaj u privatnom sektoru:

” Ne. Oni (lokalne administrativne vlasti) bi nas bacili što dalje od njih“.

Zapazili smo saglasnost po pitanju **prosjačenja** u Ulcinju. Praktično identično kao i u ostalim opštinama, domicilna RE populacija osuđuje takve pojave. Suprotno tome, izviješteno je da se raseljena lica sa Kosova u velikoj mjeri bave takvim ponašanjem. Prema riječima naših sagovornika, prosjačenje je posebno prisutno u naselju Bijela Gora, gdje je facilitator prijavio slučajeve maloljetnika koji prose. Uprkos naporima OEBS-a⁸⁷, gotovo polovina stanovnika nije riješila svoj pravni

⁸⁶ Oni tvrde da u predizbornom periodu predstavnici političkih stranaka dolaze sa obećanjima da će poboljšati stanje infrastrukture, ali ništa bitno se ne mijenja.

⁸⁷ U vidu besplatnog prevoza na Kosovo i plaćenih taksi za izdavanje dokumenata

status. Svaka grupa sagovornika je pojasnila da je ovo pitanje posebno problematično tokom ljetnje sezone, zbog organizovanog prosjačenja iz Berana, Podgorice i Šapca (Srbija)⁸⁸. Pripadnici RE zajednice, međutim, tvrdili su da osim pojedinačnih slučajeva prosjačenje nije organizovano na način kako to tvrdi facilitator. Oni su opisali jedan slučaj oca koji je primoravao svoju porodicu da ispuni „kvotu“:

” Dosta puta se desilo da dijete koje prosi dođe u klub u kojem sam radio, i kažem mu da ide kući, on kaže: „ Ne smijem da idem kući kod oca dok ne donesem 10 eura“.

Učesnici su rekli da rad vrednuju više od prosjačenja, iako tokom ljeta „na ulici“ mogu zaraditi više. Na pitanje šta bi trebalo učiniti, rekli su da bi stroge mjere prema očevima, koje oni vide kao glavne podstrekače, zajedno sa više pažnje prema ženama i djeci, bili efikasna strategija.

Zdravstvena zaštita

Prema riječima facilitatora, zdravstvena zaštita stanovništva RE populacije u Ulcinju je na zadovoljavajućem nivou za one čiji je pravni status riješen. Pripadnici RE zajednice su izjavili da svi imaju izabranog ljekara i da se sva djeca redovno vakcinišu. To je potvrdio i facilitator. Ipak, neki od njih su iskazali mišljenje da bi medicinsko osoblje moglo biti efikasnije i žalili su se na ukorijenjene navike gledanja na ljude romske i egipćanske pripadnosti sa **netolerancijom**:

” Kada odete u Bar, pitaju vas, „ Zar nemate ljekara u Ulcinju? “ (...) Kada izaberete ljekara, trebalo bi da da možete da ga pitate kako nešto da uradite ili da mu se požalite, a ne da on samo gleda kako da se oslobodi od vas. (...) Ili „Šta nije u redu sa vama?“ Da sam znao ne bih išao kod ljekara“.

Kao i u ostalim područjima, situacija je znatno bolja u naselju Totoši, kao i u pojedinim djelovima Pinješa, dok u Bijeloj Gori i Đeranu zaostaju.

Iako je facilitator mišljenja da je opština donekle ograničena u mogućnostima koje ima da utiče na sistem zdravstvene zaštite, s obzirom da je isti veoma centralizovan, on nije uspio da prepozna velike prepreke ili diskriminacije striktno vezane za RE populaciju, na nivou odbijanja pružanja zdravstvene zaštite. Ipak, neki pripadnici RE zajednice su istakli diskriminatorско ponašanje prema njima i pored toga što im je pružena zdravstvena usluga:

” (...) [Doktor kaže], „ ne diraj me, nemoj. Ostani tu gdje si. (...) Prije mene ušla je jedna žena [Romkinja]. Doktor je izašao i otvorio vrata. Nije htio da sjedi u istoj sobi u kojoj je pripadnik ... već bio unutra. To se desilo“.

Ipak, facilitator sugeriše da tokom letnje sezone bi trebalo/mogle da budu otvorene turističke ambulante koje bi posvetile veću pažnju zdravlju RE zajednice. Baš kao u slučaju obrazovnih politika, facilitator je naglasio važnost informisanja. Smatra da je neophodno obezbijediti sredstva iz budžeta za informisanje RE populacije o aktivnostima predviđenim Strategijom za socijalnu in-

⁸⁸ Facilitator je objasnio da smatra da su ih organizovane kriminalne grupe dovele u Ulcinj izvan opštine Ulcinj. Predstavnik lokalnih vlasti je potvrdio da su zaista svjedoci organizovanog prosjačenja, gdje Rome i Egipćane iz drugih opština „dovode kombijem ujutro i uzimaju ih uveče“.

kluziju. Učesnici fokus grupe su izrazili uvjerenje da bi bilo korisno da se uvedu saradnici u oblasti zdravstva. Međutim, žele da saradnici budu pripadnici romske zajednice:

” Samo nekoliko medijatora su Romi [u Podgorici]. (...) Želimo da budu Romi, umjesto da traže diplomu srednje škole. (...) Oni bi trebalo da traže osnovnu školu, kako bi to mogli biti Romi“.

Glavna prepreka takvom rješenju leži u onome što su oni nazvali „strogim zahtjevima“, jer rijetko pripadnici RE populacije u Ulcinju imaju srednju školsku spremu. Nasuprot tome, facilitatori sa kojima smo razgovarali sami su se protivili snižavanju kriterijuma za poziciju saradnika, jer bi to umanjilo kvalitet podrške koju RE populacija dobija.

Jedno od pitanja vezano za zdravlje koje je navedeno samo u Ulcinju tiče se ženskog reproduktivnog zdravlja. Facilitator je istakao da se značajno veći broj (50%) RE djece rađa u ambulanti za akušerstvo, u poređenju sa opštom populacijom. Razlog za to leži u činjenici da Ulcinj nema odgovarajuće porodilište, već se u ambulanti za akušerstvo bebe rađaju samo u urgentnim situacijama kada se ne može stići do bolnice u Baru. Ovo zahtijeva pitanje zašto se RE žene često nalaze u takvoj situaciji u odnosu na ostatak populacije? Prema mišljenju facilitatora, „nedostatak kulture“ za praćenje trudnoće i ekonomski uslovi koji onemogućavaju da se žene redovno kontrolišu:

” Očigledno je postoji nedostatak kulture, pa oni dolaze kada je već kasno. Znam iz iskustva, vozio sam više puta, (...) jer se trudnoća ne smatra urgentnom situacijom, jer se može i treba isplanirati“.

Bili smo u mogućnosti da to potvrdimo tokom održavanja fokus grupe sa članicama RE zajednice u Ulcinju. Naime, samo jedna od njih je kazala da redovno posjećuje ginekologa zbog zdravstvenog stanja koje trenutno ima, a druga je pomenula nedavnu posjetu ginekologu kao rezultat preventivnog testa koji finansira država (Papa test)⁸⁹.

---

⁸⁹ Oni priznaju da se rađanje djece događa uglavnom bez plana, tj. „jedno po jedno“. Iako smatraju da bi bilo dobro razgovarati sa mladima o seksualnim aktivnostima i planiranju porodice, oni priznaju da je njihova zajednica veoma zatvorena po tom pitanju i da je još uvijek tabu razgovarati sa ženskom djecom o tome.

Preporuke

Na osnovu studije koju smo sproveli uspješni smo da identifikujemo niz problema koji i dalje utiču na kvalitet života romske i egipćanske populacije u svakoj opštini koja učestvuje u ROMACTED programu. Pojava ovih pitanja je poprimila brojne oblike, zavisno od karakteristika opštine, kao što su: *region, ekonomski razvoj, veličina RE zajednice, postojanje NVO koje se bave pravima RE zajednice*, itd. U prethodnom odjeljku smo predstavili jedan dio duboko ličnog iskustva koje je RE zajednica podijelila sa nama. Čvrsto vjerujemo da prava vrijednost ove analize dolazi od artikulanja tih ličnih priča u preporuke politike, kao i njihovog pretvaranja u validnu ocjenu efikasnosti politika koje smo već usvojili. Nadamo se da će ova analiza i bogatstvo podataka koje su učesnici dostavili poboljšati buduće Lokalne akcione planove, čineći ih preciznijim i konkretnijim.

Ipak, i dalje smo oprezni da ne upadnemo u zamku jednostranosti i subjektivnosti. Stoga želimo da istaknemo da su opšti zaključci koje ovdje predstavljamo rezultat pažljive trijangulacije između svih aktera koje smo uključili u našu studiju. Iako ova lista nije ni na koji način iscrpna, smatramo da precizno odražava najvažnije potrebe romske i egipćanske populacije u Crnoj Gori.

Započnimo sa sintagmom koja, više nego išta drugo, opisuje kako romska i egipćanska zajednica u Crnoj Gori vidi svoju situaciju - „**začarani krug**“. Iako mnoge različite grupe u Crnoj Gori mogu imati izvjesna (ili čak ista) pitanja u pogledu obrazovanja, stanovanja, zdravstvene zaštite ili zapošljavanja, nijedna od njih ne doživljava tako jake **pojačavajuće efekte**. Već decenijama se Romima i Egipćanima govori da je obrazovanje put ka boljoj budućnosti, i to s pravom. Ipak, to ne znači ništa roditelju koji vidi da njegovo dijete napušta školu zbog nasilja zato što nije čisto ili nije obučeno kao ostala djeca u razredu. Ono što opšta populacija ne vidi je da to ima mnogo manje veze sa kulturom, već u potpunosti ima veze sa uslovima stanovanja. Neko bi možda mogao reći: pa popravite svoju kuću. To je ipak mnogo lakše reći nego učiniti, ako nemate novca. Novca kojeg vjerovatno nećete ni imati, jer poslodavci ili njihovi klijenti imaju previše predrasuda da bi mogli pomisliti da možete zaslužiti bolje od teškog, fizičkog i loše plaćenog posla. Jasno je da ne treba zaboraviti da podsjetimo svakog pojedinca, kao i RE zajednicu uopšte, da treba da sami preuzmu odgovornost. Doista, mnogi pripadnici RE zajednice su potpuno svjesni da nije na ostatku društva da se bavi određenim zastarjelim praksama koje i dalje osakaćuju njihovu zajednicu.

Umjesto toga, promjene i oslobađanje progresivnih snaga zavise ood međugeneracijske diskusije unutar romske i egipćanske zajednice. Međutim, razgovarali smo s previše poštenih i vrijednih pripadnika romske ili egipćanske populacije koji poštuju zakon da ne bi prepoznali da ih ne možemo kriviti za distancu koju smo stvorili. Oni nisu ništa drugo nego predmet naših predrasuda.

Svi kompleksni socijalni problemi imaju višestruke uzroke. Akteri sa kojima smo razgovarali se nisu uvijek slagali oko izvora problema, ali su se u određenoj situaciji svi ipak složili šta bi moglo biti dobro rješenje (ili barem dio rješenja). Jedno od rješenja koje su najčešće navodili je uvođenje **saradnika za socijalnu inkluziju**, čiji posao je u osnovi posredovanje između institucija i RE zajednice. Neke opštine su ih već angažovale u određenim oblastima, ali je njihov efekat donekle ograničen. Na osnovu naših podataka identifikovali smo tri načina na koje saradnici (medijatori) mogu imati mnogo jači uticaj. Prvo, na osnovu iskustava opština koje ih upošljavaju, možemo zaključiti da su saradnici mnogo efikasniji ako su i sami **pripadnici RE zajednice**. Drugo, očigledno je da je potrebna veća **rodna ravnoteža** među saradnicima, posebno u oblasti zdravstvene zaštite, gdje je reproduktivna svijest žena od izuzetnog značaja. Treće, zapošljavanje saradnika na **raznim nivoima** bi očigledno poboljšalo efikasnost. Na primjer, čini se da su saradnici u obrazovanju na nivou predškolskog uzrasta efikasna strategija za ranu socijalizaciju i učenje, dok bi njihovo angažovanje

na nivou srednje škole pomoglo da se povećaju šanse da RE pojedinci nastave univerzitetsko obrazovanje.

Ovo nas dovodi do drugog važnog zaključka. Do danas je skoro cjelokupni fokus lokalnih samouprava posvećen **kvantitetu**, na uštrb **kvaliteta**. Iako je to donekle prirodno, s obzirom na okolnosti, mjeriti uspjeh u obrazovanju brojem RE djece koja redovno pohađaju nastavu, može zbuniti lokalnu samoupravu u pogledu toga šta je ovdje zapravo cilj. U stvari, uspješnije opštine su već počele da preusmjeravaju pažnju na kvalitet znanja koje djeca posjeduju kada završe školovanje. U vezi s tim, jedna stvar koju smo konstantno čuli od RE roditelja je da im je potrebna pomoć u pogledu **asistenata za nastavu** i **sobe za učenje**. Jednostavno, dijete ne bi trebalo da pati od činjenice da njegovi roditelji često nisu dovoljno obrazovani da bi im pomogli u razumijevanju gradiva ili da im obezbjedjude zasebnu sobu gdje ima struje i gdje mogu na miru da uče.

Na sličan način se odgovorne vlasti fokusiraju na borbu protiv **posljedica** umjesto da djeluju **preventivno**. Da je to moguće dokazala je opština koja je problem sa jezičkom barijerom „riješila“ upisom RE djece u predškolsku nastavu. Zauzvrat, ovo može doprinijeti povećanju nivoa integracije kao i dječije sposobnosti da prate predavanja što bi za rezultat imalo smanjenje vjerovatnoće napuštanja škole. U istom smislu, umjesto da se traži znatno skuplji način da se materijalno zbrine nekvalifikovana osoba koja se tek vratila u Crnu Goru, otvaranje škola koje imaju licencu za vanredno obrazovanje i kasni **ponovni upis** bi ograničilo mnoge negativne efekte napuštanja škole usljed migracija.

Slično tome, u oblasti stanovanja, prenagljen i netransparentan način izbora lokacije novoizgrađenih naselja ne donosi pozitivne promjene u drugim oblastima života za RE narod. Na primjer, gradnja na betoniranom području umjesto na onom podložnom poplavama bi poboljšala mogućnost RE zajednice da održava svoje zdravlje i higijenu na znatno višem nivou.

Lična iskustva koja smo prikazali u analizi pokazuju da je **diskriminacija** protiv romske i egipćanske populacije i dalje prilično rasprostranjena, kako u javnom tako i u privatnom sektoru. Naša je tvrdnja da dio problema predstavlja ideja koju imaju mnogi u opštoj populaciji - da je RE populacija potpuno **homogena**. Ni o jednoj drugoj grupi u društvu se tako neumoljivo ne sudi na osnovu ponašanja njegovih najlošijih pripadnika. Odakle potiče ova povećana percepcija o homogenosti? Ogromna literatura o psihologiji međugrupnih odnosa ukazuje na jednostavnu činjenicu da što je grupa segregiranija, utoliko više se percipira kao homogenija od strane drugih grupa u društvu. Dakle, nijedna obuka ili radionica koje se organizuju za zdravstveno ili obrazovno osoblje ne bi značajno promijenila nivo diskriminacije. To se može postići samo većom **integracijom**, što je i dokazano u pojedinim opštinama Crne Gore.

Na kraju, dok ljudi sa kojima smo razgovarali spremno priznaju da se situacija u posljednje vrijeme značajno poboljšala u mnogim aspektima, promjene su u većini slučajeva rezultat **svjesnih po-jedinaca** koji vode svojim primjerom. Ovi pozitivni primjeri, koliko god da nas raduju kao ljude, ukazuju na nedostatak sistemskih institucionalnih rješenja. Na sličan način, mnoge pozitivne promjene čiji smo bili svjedoci desile su se kao rezultat međunarodnih projektnih aktivnosti. Nažalost, kad su ti projekti završeni, mnoge njihove karakteristike nisu postale trajni dio institucionalne zamisli koja bi mogla da nastavi da donosi dobrobit romskoj i egipćanskoj populaciji i u budućnosti.

A series of horizontal dotted lines for writing.

ROMA IMPACTED

*Promoting good governance
and Roma empowerment
at local level*

MNE

Vijeće Evrope vodeća je organizacija za zaštitu ljudskih prava na kontinentu. Uključuje 47 država članica, od kojih su 26 članice Evropske unije. Sve države članice Vijeća Evrope potpisale su Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, međunarodni ugovor kojem je cilj zaštita ljudskih prava, demokratije i vladavine prava. Euvropski sud za ljudska prava nadgleda provedbu Konvencije u državama članicama..

www.coe.int

Evropska unija jedinstvena je privredna i politička unija 28 demokratskih evropskih zemalja. Njeni ciljevi su mir, prosperitet i sloboda za njenih 500 miliona stanovnika. Da bi se to ostvarilo, zemlje Evropske unije uspostavile su tijela za upravljanje Unijom i usvajanje njenih zakona. Glavna tijela su Evropski parlament (koji predstavlja ljude Evrope), Vijeće Evropske unije (koje predstavlja državne vlade) i Evropska komisija (koja zastupa zajedničke EU interese).

www.europa.eu

Promivisanje dobrog upravljanja i osnaživanja Roma na lokalnom nivou

Finansirano
od strane Evropske unije i
Savjeta Evrope

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implementirano
od strane Savjeta Evrope